๑
ภาค
คาถาธรรมบท

คำนำ

พุทธพจน์เป็นสิ่งที่มีค่ามาก แม้เพียงข้อเดียว เมื่อใครก็ตามนำไปปฏิบัติให้สม่ำเสมอแล้ว ย่อมจะทำให้ผู้นั้นพ้นภัยและได้ที่พึ่งอันเกษม

หนังสือคาถาธรรมบทเล่มนี้ เป็นบทสรุปคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหัวใจของธรรมบทภาค ๑-๔ เหมาะสำหรับนักเรียนประโยค ๑-๒ นักเทศน์ นักธรรม และนักปฏิบัติธรรมทั่วไป

เวลาแห่งชีวิตที่ผ่านไป ถ้าได้อ่านธรรมะสักวันละบท ก็จะเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ชีวิตทำให้เกิดความสุข ใจก็จะผ่องใส ดวงปัญญาก็จะสว่างไสวขึ้นทุกวัน

คณะผู้จัดทำ

กองวิชาการ สำนักพัฒนาบุคลากร

สารบัญ

คำนำ.....๒
สารบัญ.....๓

๑. ยมกวรรควรรณนา.....๕

๑. พระจักขุปาลเถระ [๑].....๘
๒. มัฏฐกุณฑลี [๒].....๑๑
๓. พระติสสเถระ [๓].....๑๒
๔. ความเกิดขึ้นของนางกาลียักษิณี ๑๓
๕. ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี [๕].....๑๓
๖. จุลกาลและมหากาล [๖].....๑๓
๗. พระเทวทัต [๗].....๑๔
๘. สญชัย [๘].....๑๕
๙. พระนันทเถระ [๙].....๑๖
๑๐. นายจุนทสูกริก [๑๐].....๑๘
๑๑. ธัมมิกอุบาสก [๑๑].....๑๙
๑๒. พระเทวทัต [๑๒].....๑๙
๑๓. นางสุมนาเทวี [๑๓].....๒๑
๑๔. ภิกษุ ๒ สหาย [๑๔].....๒๒

๒. อัปปมาทวรรควรรณนา.....๒๐

๑. พระนางสามาวดี [๑๕].....๒๔
๒. กุมภโฆสก [๑๑].....๒๙

๓. พระจูฬปันถกเถระ [๑๗].....๒๙
๔. พาลนักษัตร [๑๘].....๓๑
๕. พระมหากัสสปเถระ [๑๙].....๓๑
๖. ภิกษุ ๒ สหาย [๒๐].....๓๒
๗. ท้าวสักกะ [๒๑].....๓๒
๘. ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง [๒๒].....๓๓
๙. พระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม.....๓๓

๓. จิตตวรรควรรณนา.....๓๑

๑. พระเมฆิยเถระ ๓๔
๒. ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง [๒๕].....๓๕
๓. อุกกัณฐิตภิกษุ [๒๖].....๓๕
๔. พระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ [๒๗].....๓๕
๕. พระจิตตหัตถเถระ [๒๘].....๓๖
๖. ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา [๒๙].....๓๖
๗. พระปูติคัตตติสสเถระ [๓๐].....๓๗
๘. นันทโคปาลกะ [๓๑].....๓๗
๙. พระโสไรยเถระ [๓๒].....๓๘

๔. ปุปผวรรควรรณนา.....๓๗

๑. ภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้ขวนขวายในปฐวีกถา [๓๓].....๔๐
๒. พระเถระผู้เจริญมรีจิกัมมัฏฐาน [๓๔].....๔๑
๓. พระเจ้าวิฑูฑภะ [๓๕].....๔๑
๔. นางปติปูชิกา [๓๖].....๔๑

๕. โกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ [๓๗].....๔๒
๖. ปาฏิกาชีวก [๓๘].....๔๒
๗. ฉัตตปาณิอุบาสก [๓๙].....๔๓
๘. นางวิสาขา [๔๐].....๔๓
๙. ปัญหาของพระอานนทเถระ [๔๑].....๔๕
๑๐. ถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระ [๔๒].....๔๕
๑๑. ปรินิพพานของพระโคธิกเถระ [๔๓].....๔๖
๑๒. ครหทินน์ [๔๔].....๔๘

๕. พาลวรรควรรณนา.....๔๗

๑. บุรุษคนใดคนหนึ่ง [๔๕].....๕๐
๒. สัทธิวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ [๔๖].....๕๒
๓. อานนทเศรษฐี [๔๗].....๕๓
๔. โจรผู้ทำลายปม [๔๘].....๕๓
๕. พระอุทายีเถระ [๔๙].....๕๔
๖. ภิกษุชาวเมืองปาฐา [๕๐].....๕๔
๗. สุปปพุทธกุฏฐิ [๕๑].....๕๔
๘. ชาวนา [๕๒].....๕๕
๙. นายสุมนมาลาการ [๕๓].....๕๕
๑๐. พระอุบลวรรณาเถรี [๕๔].....๕๖
๑๑. ชัมพุกาชีวก[๕๕].....๕๖
๑๒. อหิเปรต [๕๖].....๕๗
๑๓. สัฏฐิกูฏเปรต [๕๗].....๕๗

๑๔. พระสุธรรมเถระ [๕๘].....๕๘
๑๕. พระวนวาสีติสสเถระ [๕๙].....๕๙

๖. บัณฑิตวรรควรรณนา.....๕๙

๑. พระราธเถระ [๖๐].....๖๒
๒. ภิกษุอัสสชิและปุนัพพสุกะ [๖๑].....๖๓
๓. พระฉันนเถระ [๖๒].....๖๓
๔. พระมหากัปปินเถระ [๖๓].....๖๔
๕. บัณฑิตสามเณร [๖๔].....๖๔
๖. พระลกุณฏกภัททิยเถระ [๖๕].....๖๔
๗. มารดาของนางกาณา [๖๖].....๖๔
๘. ภิกษุ ๕๐๐ รูป [๖๗].....๖๕
๙. พระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม [๖๘].....๖๖
๑๐. การฟังธรรม [๖๙].....๖๖
๑๑. ภิกษุอาคันตุกะ [๗๐].....๖๗

๗. อรหันตวรรควรรณนา.....๖๕

๑. หมอชีวก [๗๑].....๖๘
๒. พระมหากัสสปเถระ [๗๒].....๖๘
๓. พระเพฬัฏฐสีสเถระ [๗๓].....๖๙
๔. พระอนุรุทธเถระ [๗๔].....๖๙
๕. พระมหากัจจายนเถระ [๗๕].....๖๙
๖. พระสารีบุตรเถระ [๗๖].....๗๐
๗. พระติสสเถระชาวกรุงโกสัมพี [๗๗].....๗๐

๘. พระสารีบุตรเถระ [๗๘].....๗๐
๙. พระขทิรวนิยเรวตเถระ [๗๙].....๗๑
๑๐. หญิงคนใดคนหนึ่ง [๗๐].....๗๑

๘. สหัสสวรรควรรณนา.....๖๙

๑. บุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง [๘๑].....๗๒
๒. พระทารุจีริยเถระ [๘๒].....๗๓
๓. พระกุณฑลเกสีเถรี [๘๓].....๗๓
๔. อนัตถปุจฉกพราหมณ์ [๘๔].....๗๔
๕. พราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ [๘๕].....๗๕
๖. พราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ [๘๖].....๗๕
๗. พราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ [๘๗].....๗๖
๘. อายุวัฒนกุมาร [๘๘].....๗๖
๙. สังกิจจสามเณร [๘๙].....๗๖
๑๐. พระขานุโกณฑัญญเถระ [๙๐].....๗๗
๑๑. พระสัปปทาสเถระ [๙๑].....๗๘
๑๒. นางปฏาจารา [๙๒].....๗๘
๑๓. นางกิสาโคตมี [๙๓].....๗๙
๑๔. พระพหุปุตติกาเถรี [๙๔].....๘๐

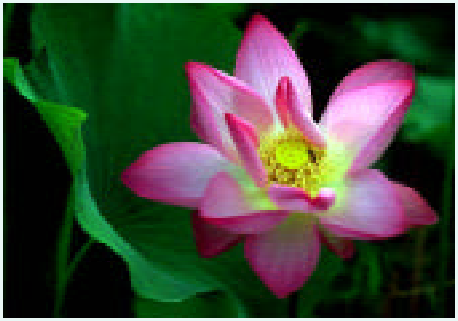

๑. ยมกวรรควรรณนา

๑. เรื่องพระจักขุปาลเถระ [๑]

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ จกฺกำว วหโต ปทำ.

"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ, ถ้าบุคคลมีใจร้าย พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี, ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ฉะนั้น.

ชราชชฺชริตา โหนฺติ หตฺถปาทา อนสฺสวา
ยสฺส, โส วิหตตฺถาโม กถำ ธมฺมำ จริสฺสติ,

มือและเท้าของผู้ใด ทรุดโทรมไปเพราะชรา ว่าไม่ฟัง ผู้นั้นมีเรี่ยวแรงอันชรากำจัดเสียแล้ว จักประพฤติธรรมอย่างไรได้.

ปฏิกฺขิตฺโต ติกิจฺฉาย เวชฺเชนาสิ วิวชฺชิโต
นิยโต มจฺจุราชสฺส, กึ ปาลิต ปมชฺชสีติ

"ท่านปาลิตะ ท่านถูกหมอเขาบอกเลิกจากการรักษาทิ้งเสียแล้ว เที่ยงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาทอยู่เล่า ?"

"หนฺทาหํ หตจกฺขุสฺมิ กนฺตารทฺธานมาคโต,
สยมาโน น คจฺฉามิ; นตฺถิ พาเล สหายตา.
หนฺทาหํ หตจกฺขุสฺมิ กนฺตารทฺธานมาคโต
มริสฺสามิ, โน คมิสฺสามิ; นตฺถิ พาเล สหายตาติ.

"เอาเถิด, เราเป็นผู้มีจักษุอันเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร นอนอยู่ (ก็ช่าง) จะไม่ไป, เพราะความเป็นสหาย ในชนพาลย่อมไม่มี. เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักษุเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร จักตายเสีย จักไม่ไป, เพราะความเป็นสหายในชนพาล ย่อมไม่มี."

สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท ทิพฺพจกฺขุ วิโสธยิ
'ปาปครหี อยํ ปาโล อาชีวํ ปริโสธยิ,
สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท ทิพฺพจกฺขุ วิโสธยิ
'ธมฺมครุโก อยํ ปาโล นิสินฺโน สาสเน รโตติ.

"ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ส่องทิพยจักษุ (ทรงทราบว่า) พระปาลเถระองค์นี้ ติเตียนคนบาป ชำระเครื่องเลี้ยงชีพให้บริสุทธิ์แล้ว, ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ส่องทิพยจักษุ (ทรงทราบว่า) พระปาลเถระองค์นี้หนักในธรรม ยินดีในศาสนา นั่งอยู่แล้ว."

สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท เทวรชฺชสิรีธโร
ตำขเณน อาคนฺตฺวา, จกฺขุปาลำ อุปาคมิ.

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ทรงสิริของเทวราช เสด็จมาโดยขณะนั้นแล้ว เข้าไปใกล้พระจักขุปาลเถระแล้ว.

สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท เทวรชฺชสิรีธโร
สงฺขิปิตฺวาน ตำ มคฺคำ ขิปฺปำ สาวตฺถิมาคมิ.

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ทรงสิริของเทวราช ย่นทางนั้น พลันเสด็จมาถึงเมืองสาวัตถีแล้ว.

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน,
อธมฺโม นิรยำ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุคฺคตินฺติ

ธรรมและอธรรม ๒ ประการ ให้ผลเหมือนกันหามิได้ อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ.

๒. เรื่องมัฏฐกุณฑลี [๒]

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมเนฺวติ ฉายาว อนุปายินี.

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ความสุขย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น เหมือนเงาไปตามตัวฉะนั้น.

อลงฺกโต มฏฺฐกุณฺฑลี มาลาภารี หริจนฺทนุสฺสโท,
พาหา ปคฺคยฺห กนฺทสิ วนมชฺเฌ กึ ทุกฺขิโต ตุวนฺติ.

ท่านตกแต่งแล้ว เหมือนมัฏฐกุณฑลี มีภาระคือระเบียบดอกไม้ มีตัวฟุ้งด้วยจันทน์เหลือง, กอดแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่ในกลางป่าช้า, ท่านเป็นทุกข์อะไรหรือ ?

อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน ยา ตฺวํ ติฏฺฐสิ เทวเต
โอภาเสนฺตี ทิสา สพฺพา โอสธี วิย ตารกา,
ปุจฺฉามิ ตํ เทว มหานุภาว มนุสฺสภูโต กิมกาสิ ปุญฺญนฺติ

เทพดา ท่านมีกายงามยิ่งนัก ยืนทำทิศทั้งสิ้นให้สว่าง เหมือนดาวประจำรุ่ง, เทพดาผู้มีอานุภาพมาก เราขอถามท่าน (เมื่อ) ท่านเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้.

๓. เรื่องพระติสสเถระ [๓]

สหสฺสรํสิ สตเตโช สุริโย ตมวิโนทโน,
ปาโต อุทยนฺเต สุริเย มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธาติ

พระอาทิตย์ มีรัศมีตั้ง ๑,๐๐๐ มีเดชตั้ง ๑๐๐ มีปกติกำจัดความมืด, พอพระอาทิตย์ขึ้นมาในเวลาเช้า ขอศีรษะของท่านจงแตกออก ๗ เสี่ยง.

กมฺมนฺตา นปฺปวตฺตนฺติ ชมฺพุทีปสฺส นารท,
เกน โลโก ตโมภูโต? ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโตติ.

ผู้เป็นเจ้านารทะ การงานทั้งหลายของพวกชมพูทวีป ย่อมเป็นไปไม่ได้, โลกเกิดมืดแล้ว เพราะเหตุอะไร ท่านอันข้าพเจ้าถามแล้ว ได้โปรดบอกเหตุนั้นแก่ข้าพเจ้า.

อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาสิ เม
เย จ ตํ อุปนยฺหนฺติ เวรํ เตสํ น สมฺมติ.
อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาสิ เม
เย จ ตํ นูปนยฺหนฺติ เวรํ เตสูปสมฺมติ.

ก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ‘ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ตีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของของเราแล้ว’ เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่ระงับได้,

ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ‘ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ตีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของของเราแล้ว’ เวรของชนเหล่านั้น ย่อมระงับได้.

๔. เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลียักษิณี

น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมนฺตีธ กุทาจนำ
อเวรน จ สมฺมนฺติ เอส ธมฺโม สนนฺตโน.

ในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย ก็แต่ย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร, ธรรมนี้เป็นของเก่า.

๕. เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี [๕]

ปเร จ น วิชานนฺติ มยเมตฺถ ยมามฺหเส
เย จ ตตฺถ วิชานนฺติ ตโต สมฺมนฺติ เมธคา.

ก็ชนเหล่าอื่นไม่รู้ตัวว่า 'พวกเราพากันย่อยยับอยู่ในท่ามกลางสงฆ์นี้' ฝ่ายชนเหล่าใดในหมู่นั้น ย่อมรู้ชัด, ความหมายมั่นกันและกันย่อมสงบ เพราะการปฏิบัติของชนพวกนั้น.

๖. เรื่องจุลกาลและมหากาล [๖]

อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน,
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสำ วูปสโม สุโขติ

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา, เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารนั้นเป็นสุข"

สุภานุปสฺสึ วิหรนฺตำ อินฺทฺริเยสุ อสำวุตำ
โภชนมฺหิ อมตฺตญฺญุำ กุสีตำ หีนวีริยำ

ตำ เว ปสหติ มาโร วาโต รุกฺขำว ทุพฺพลำ.
อสุภานุปสฺสึ วิหรนฺตำ อินฺทฺริเยสุ สุสำวุตำ
โภชนมฺหิ จ มตฺตญฺญุำ สทฺธำ อารทฺธวีริยำ
ตำ เว นปฺปสหติ มาโร วาโต เสลำว ปพฺพตำ.

ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เกียจคร้าน มีความเพียรเลวทรามอยู่ ผู้นั้นแล มารย่อมรังควานได้, เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกำลังไม่แข็งแรง ลมรังควานได้ฉะนั้น.

(ส่วน) ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งาม สำรวมดีในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ มีศรัทธาและปรารภความเพียรอยู่ ผู้นั้นแล มารย่อมรังควานไม่ได้, เปรียบเหมือนภูเขาหิน ลมรังควานไม่ได้ ฉะนั้น.

๗. เรื่องพระเทวทัต [๗]

อนิกฺกสาโว กาสาวำ โย วตฺถำ ปริทเหสฺสติ
อเปโต ทมสจฺเจน น โส กาสาวมรหติ.
โย จ วนฺตกสาวสฺส สีเลสุ สุสมาหิโต
อุเปโต ทมสจฺเจน ส เว กาสาวมรหติ.

ผู้ใด มีกิเลสดุจน้ำฝาดยังไม่ออก ปราศจากทมะ และสัจจะ จักนุ่งห่มผ้ากาสาวะ, ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ,

ส่วนผู้ใด พึงเป็นผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาดอันคายแล้ว ตั้งมั่นดีในศีลทั้งหลาย ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ย่อมควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

๘. เรื่องสญชัย [๘]

กาโลยนฺเต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ,
สเทวกํ ตารยนฺโต พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปทนฺติ

ข้าแต่พระมหาวีระ กาลนี้ เป็นกาลของพระองค์, ขอพระองค์จงเสด็จอุบัติในพระครรภ์พระมารดา ตรัสรู้อมตบท ยังโลกนี้กับทั้งเทวโลกให้ข้ามอยู่.

นิพฺพุตา นูน สา มาตา, นิพฺพุโต นูน โส ปิตา,
นิพฺพุตา นูน สา นารี, ยสฺสายํ อีทิโส ปตีติ

พระราชกุมารผู้เช่นนี้ เป็นพระราชโอรสแห่งพระชนนีพระชนก และเป็นพระสวามีของพระนางใดๆ พระชนนีพระชนก และพระนางนั้นๆ ดับ (เย็นใจ) แน่แล้ว

อปฺปิ วา พหุ วา ภาสสฺสุ, อตฺถญฺเญว เม พฺรูหิ,
อตฺเถนาว เม อตฺโถ กึ กาหสิ พฺยญฺชนํ พหุนฺติ.

จะมากหรือน้อยก็ตาม ขอพระผู้เป็นเจ้า จงกล่าวเถิด, จงบอกแก่ข้าพเจ้าแต่ใจความเท่านั้น, ข้าพเจ้าต้องการใจความ จะต้องทำพยัญชนะให้มากไปทำไม.

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา, เตสํ เหตุ ตถาคโต,
เตสญฺจ โย นิโรโธ จ; เอวฺวาที มหาสมโณติ

ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้.

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
เอสานิสโส ธมฺเม สุจิณฺเณ น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารีติ.

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้มีปกติประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ นี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่เขาประพฤติดี ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ.

อสาเร สารมติโน สาเร จาสารทสฺสิโน
เต สารํ นาธิคจฺฉนฺติ มิจฺฉาสงฺกปฺปโคจรา.
สารญฺจ สารโต ญตฺวา อสารญฺจ อสารโต
เต สารํ อธิคจฺฉนฺติ สมฺมาสงฺกปฺปโคจรา.

ชนเหล่าใด มีปกติรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ และเห็นในสิ่งอันเป็นสาระว่า ไม่เป็นสาระ ชนเหล่านั้น มีความดำริผิดเป็นโคจร ย่อมไม่ประสพสิ่งอันเป็นสาระ.

ชนเหล่าใด รู้สิ่งเป็นสาระโดยความเป็นสาระ และสิ่งไม่เป็นสาระโดยความไม่เป็นสาระ ชนเหล่านั้น มีความดำริชอบเป็นโคจร ย่อมประสพสิ่งเป็นสาระ.

๙. เรื่องพระนันทเถระ [๙]

ยสฺส ติณฺโณ กามปงฺโก มทฺทิโต กามกณฺฏโก
โมหกฺขยมนุปฺปตฺโต สุขทุกฺเข น เวธตีติ.

เปือกตมคือกามอันผู้ใดข้ามได้แล้ว, หนามคือกามอันผู้ใดย่ำยีได้แล้ว ผู้นั้น บรรลุความสิ้นไปแห่งโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์.

ยถา อคารๆ ทุจฺฉนฺนๆ วุฏฺฐี สมติวิชฺฌติ
เอวๆ อภาวิตๆ จิตฺตๆ ราโค สมติวิชฺฌติ.
ยถา อคารๆ สุจฺฉนฺนๆ วุฏฺฐี น สมติวิชฺฌติ
เอวๆ สุภาวิตๆ จิตฺตๆ ราโค น สมติวิชฺฌติ.

ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงไม่ดีได้ฉันใด,
ราคะย่อมเสียดแทงจิตที่ไม่ได้อบรมแล้วได้ฉันนั้น.
ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ฉันใด,
ราคะก็ย่อมเสียดแทงจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ฉันนั้น.

ปโตทนฺเต กริสฺสามิ โสฬิสงฺคุลิกณฺฏกๆ,
สณฺฉินฺทิสฺสามิ เต กายๆ; เอวๆ ชานาหิ คทฺรภาติ.

เราจักทำปฏักมีหนามแหลมยาว ๑๖ นิ้วแก่เจ้า, เราจักทิ่มแทงกายของเจ้า, แน่ะเจ้าลา เจ้าจงรู้อย่างนี้.

ปโตทมฺเม กริสฺสสิ โสฬิสงฺคุลิกณฺฏกๆ,
ปุรโต ปติฏ«หิตฺวาน อุทฺธริตฺวาน ปจฺฉโต
ภณฺฑๆ เต ปาตยิสฺสามิ; เอวๆ ชานาหิ กปิปกาติ.

ท่านจักทำปฏักมีหนามแหลมยาว ๑๖ นิ้ว แก่ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจักยันข้างหน้า ยกข้างหลังขึ้น แล้วยังภัณฑะของท่านให้ตกไป, กัปปกะท่านจงรู้อย่างนี้.

จตุปฺปทึ สงฺขมุขึ นารึ สพฺพงฺคโสภินึ
ภริยำ เต อานยิสฺสามิ, เอวำ ชานาหิ คทฺรภาติ.

เราจักนำนางลาสาว มีเท้า ๔ มีหน้าดุจสังข์มีสรรพางค์กายงาม มาเป็นภรรยาเจ้า, แน่ะลาเจ้าจงรู้อย่างนี้.

จตุปฺปทึ สงฺขมุขึ นารึ สพฺพงฺคโสภินึ
ภริยำ เม อานยิสฺสสิ, เอวำ ชานาหิ กปฺปก
กปฺปก ภิยฺโย คมิสฺสามิ โยชนานิ จตุทฺทสาติ.

ท่านจักนำนางลาสาว มีเท้า ๔ มีหน้าดุจสังข์ มีสรรพางค์กายงาม มาเป็นภรรยาข้าพเจ้า, ข้าแต่กัปปกะ ท่านจงรู้อย่างนี้ ข้าพเจ้าจักไปให้เร็วขึ้นถึง ๑๔ โยชน์น่ะ กัปปกะ.

๑๐. เรื่องนายจุนทสูกริก [๑๐]

สมนฺตา โยชนสตำ ผริตฺวา ติฏฺฐติ สพฺพทาติ.

ความเร่าร้อนในอเวจี แผ่ไปตลอด ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

อิธ โสจติ เปจฺจ โสจติ ปาปการี อุภยตฺถ โสจติ
โส โสจติ โส วิหญฺญติ ทิสฺวา กมฺมกิลิฏฺฐมตฺตโน

ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกในโลกทั้งสอง เขาเห็นกรรมเศร้าหมองของตนแล้ว ย่อมเศร้าโศก,เขาย่อมเดือดร้อน.

๑๑. เรื่องธัมมิกอุบาสก [๑๑]

อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ โมทติ
โส โมทติ โส ปโมทติ ทิสฺวา กมฺมวิสุทฺธิมตฺตโน.

ผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ก็ย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง เขาเห็นความหมดจดแห่งกรรมของตน ย่อมบันเทิง, เขาย่อมรื่นเริง.

๑๒. เรื่องพระเทวทัต [๑๒]

สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ;
ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรนฺติ

กรรมทั้งหลายที่ไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ทำได้ง่าย
กรรมใดแลเป็นประโยชน์ด้วยดีด้วย กรรมนั้นแลทำได้ยากอย่างยิ่ง.

สุกรํ สาธุนา สาธุ, สาธุ ปาเปน ทุกฺกรํ;
ปาปี ปาเปน สุกรํ, ปาปมริเยหิ ทุกฺกรนฺติ.

กรรมดีคนดีทำได้ง่าย กรรมดีคนชั่วทำได้ยาก
กรรมชั่วคนชั่วทำได้ง่าย กรรมชั่วพระอริยเจ้าทั้งหลายทำได้ยาก

โหติ สีลวตํ อตฺโถ ปฏิสนฺถารวุตฺตินํ.
ลกฺขณํ ปสฺส อายนฺตํ ฌาติสงฺฆปุรกฺขิตํ,
อถ ปสฺสสิมํ กาลํ สุวิหีนว ฌาติภีติ

ความจำเริญ ย่อมมีแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย ผู้ประพฤติปฏิสันถาร, ท่านจงดูเนื้อชื่อลักขณะ อันหมู่ญาติแวดล้อมมาอยู่, อนึ่ง ท่านจงดูเนื้อชื่อกาละนี้ ที่เสื่อมจากญาติทั้งหลายเทียว

อปิ วีรก ปสฺเสสิ สกุณํ มญฺชุภาณกํ
มยุรคีวสงฺกาสํ ปตึ มยฺหํ สวิฏฺฐกํ?
อุทกถลจรสฺส ปกฺขิโน นิจฺจํ อามกมจฺฉโภชิโน
ตสฺสานุกรํ สวิฏฺโก เสวาเลหิ ปลิคุณฺฐิโต มโตติ

เออก็ วีรกะ ท่านย่อมเห็นนก ชื่อสวิฏฐกะซึ่งขานเพราะ มีสร้อยคอเหมือนนกยูง ซึ่งเป็นผัวของฉันไหม? นกสวิฏฐกะ ทำเยี่ยงนกที่เที่ยวไปได้ทั้งในน้ำและบนบก บริโภคปลาสดเป็นนิตย์นั้น ถูกสาหร่ายพันตายแล้ว

อกฺขี ภินฺนา, ปโฏ นฏฺโฐ, สขีเคเห จ ภณฺฑนํ,
อุภโต ปทฺธกมฺมนฺตา อุทกมฺหิ ถลมฺหิ จาติ

ตาทั้งสองแตกแล้ว, ผ้าก็หายแล้ว, และเพื่อนบ้านก็บาดหมางกัน, ผัวและเมียสองคนนั้นมีการงานเสียหายแล้วทั้งสองทาง คือ ทั้งทางน้ำทั้งทางบก.

วธเก เทวทตฺตมฺหิ โจเร องฺคุลิมาลเก
ธนปาเล ราหุเล จ สพฺพตฺถ สมมานโสติ

ทรงมีพระทัยสม่ำเสมอในบุคคลทั่วไป คือในนายขมังธนู ในพระเทวทัต ในโจรองคุลิมาล ในช้างธนบาล และในพระราหุล.

อิเมหิ อฏฺฐีหิ ตมคฺคปุคฺคล เทวาติเทวํ นรทมฺมสารถึ
สมนฺตจกฺขุ สตปุญฺญลกฺขณ ปาเณหิ พุทฺธ สรณ คโตสฺมีติ.

ข้าพระองค์ขอถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นบุคคลเลิศ เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสารถีฝึกนรชน มีพระจักษุรอบคอบ มีพระลักษณะ (แต่ละอย่าง) เกิดด้วยบุญตั้งร้อย ว่าเป็นที่พึ่ง ด้วยกระดูกเหล่านี้พร้อมด้วยลมหายใจ

อกตญฺญุสฺส โปสสฺส นิจฺจ วิวรทสฺสิโน
สพฺพญฺเจ ปฐวึ ทชฺชา เนว นำ อภิราธเยติ

หากจะให้แผ่นดินทั้งหมดแก่คนอกตัญญู ผู้เพ่งโทษเป็นนิตย์ ก็ไม่ยังเขาให้ยินดีได้เลย

อิธ ตปฺปติ เปจฺจ ตปฺปติ ปาปการี อุภยตฺถ ตปฺปติ
ปาปำ เม กตนฺติ ตปฺปติ ภิยฺโย ตปฺปติ ทุคฺคตึ คโต

ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเดือดร้อนในโลกทั้งสอง, เขาย่อมเดือดร้อนว่า ‘กรรมชั่วเราทำแล้ว, ไปสู่ทุคติ ย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น.

๑๓. เรื่องนางสุมนาเทวี [๑๓]

อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ
ปุญฺญำ เม กตนฺติ นนฺทติ ภิยฺโย นนฺทติ สุคตึ คโต.

ผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้, ละไปแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน เขาย่อมเพลิดเพลินในโลกทั้งสอง เขาย่อมเพลิดเพลินว่า ‘เราทำบุญไว้แล้ว’ ไปสู่สุคติ ย่อมเพลิดเพลินยิ่งขึ้น.

๑๔. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย [๑๔]

พหุมฺปิ เจ สหิตํ ภาสมาโน น ตกฺกโร โหติ นโร ปมตฺโต
โคโปว คาโว คณยํ ปเรสํ น ภาควา สามญฺญสฺส โหติ.
อปฺปมฺปิ เจ สหิตํ ภาสมาโน ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี
ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ สมฺมปฺปชาโน สวิมุตฺตจิตฺโต
อนุปาทิยาโน อิธ วา หุรํ วา ส ภาควา สามญฺญสฺส โหติ.

หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูลแม้มาก (แต่) เป็นผู้ประมาทแล้ว ไม่ทำ (ตาม) พระพุทธพจน์นั้นไซร้, เขาย่อมไม่เป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล เหมือนคนเลี้ยงโคนับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มีส่วนแห่งปัญจโครส ฉะนั้น,

หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูล แม้น้อย (แต่) เป็นผู้มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมไซร้, เขาละราคะ โทสะ และโมหะแล้ว รู้ชอบมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้หรือในโลกหน้า, เขาย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล.

ภาค
๔
คาถาธรรมบท

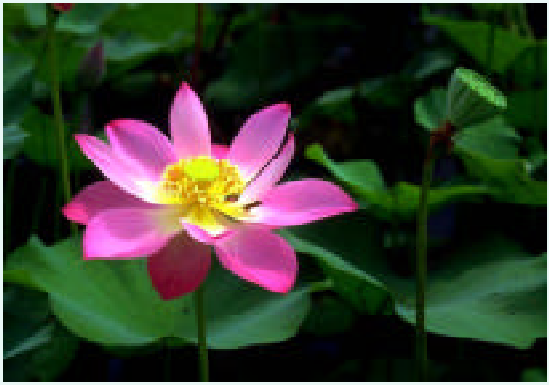

๒. อัปปมาทวรรควรรณนา

๑. เรื่องพระนางสามาวดี [๑๕]

โย ทณฺเฑน อทณฺเฑสุ อปฺปทุฏฺเฐสุ ทุสฺสติ,
ทสนฺนมญฺญตรํ ฐานํ ขิปฺปเมว นิคจฺฉติ:
เวทนํ ผรุสํ ชานึ สรีรสฺส ว เภทนํ
ครุกํ วาปิ อาพาธํ จิตฺตกฺเขปัว ปาปุเณ
ราชโต วา อุปสคฺคํ อพฺภกฺขานัว ทารุณํ
ปริกฺขยัว ญาตีนํ โภคานัว ปภงฺคุณํ
อถ วาสฺส อคารานิ อคฺคิ ฑหติ ปาวโก
กายสฺส เภทา ทุปฺปญฺโญ นิรยํ โส อุปปชฺชตีติ.

ผู้ประทุษร้ายในท่านผู้ไม่ประทุษร้าย หาอาชญามิได้ ด้วยอาชญาย่อมพลันถึงฐานะ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งทีเดียว คือ พึงถึงเวทนาอันหยาบ, ความเสื่อม, ความแตกแห่งสรีระ, ความเจ็บไข้อย่างหนัก,

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต, ความขัดข้องแต่พระราชา, ความกล่าวตู่อย่างทารุณ, ความเสื่อมรอบแห่งหมู่ญาติ, ความย่อยยับแห่งโภคะ, อีกประการหนึ่ง ไฟป่าย่อมไหม้เรือนของผู้นั้น, เพราะความแตกแห่งกาย เขาผู้มีปัญญาทราม ย่อมเข้าถึงนรก.

ปุพฺเพว สนฺนิวาเสน ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา
เอวนฺตํ ชายเต เปมํ อุปฺปลํว ยโถทเกติ.

ความรักนั้น ย่อมเกิดด้วยเหตุ ๒ ประการ อย่างนี้ คือ ด้วยความอยู่ร่วมกันในกาลก่อน ๑ ด้วยการเกื้อกูลกันในกาลปัจจุบัน ๑ เหมือนอุบล (อาศัยเปือกตมและน้ำ) เกิดในน้ำฉะนั้น.

อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ;
สพฺเพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปา, จนฺโท ปณฺณรโส ยถา.
อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ;
สพฺเพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปา, มณิ โชติรโส ยถาติ

สิ่งที่ต้องการแล้ว ปรารถนาแล้ว จงพลันสำเร็จแก่ท่าน, ขอความดำริทั้งปวง จงเต็ม ดังพระจันทร์ ซึ่งมีในดิถีที่ ๑๕. สิ่งที่ต้องการแล้ว ปรารถนาแล้ว จงพลันสำเร็จแก่ท่าน, ขอความดำริทั้งปวง จงเต็มดังแก้วมณี ชื่อว่าโชติรส.

รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฏิกำ ปทำ ภเว,
ทุฏฺฐสฺส โหติ สหสานุปีฬิตำ,
มูฬฺหสฺส โหติ อวกฑฺฒิตำ ปทำ,
วิวฏจฺฉทสฺส อิทมีทิสำ ปทนฺติ.

ก็คนเจ้าราคะ พึงมีรอยเท้ากระหย่ง (เว้ากลาง), คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันส้นบีบ(หนักส้น), คนเจ้าโมหะ ย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายนิ้วเท้า), คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้ว มีรอยเช่นนี้ นี้.

ทิสฺวาน ตณฺหำ อรติญฺจ ราคำ
นาโหสิ ฉนฺโท อปิ เมถุนสฺมึ,
กิเมวิทำ มุตฺตกรีสปุณฺณำ
ปาทาปิมำ สมฺผุสิตุำ น อิจฺเฉติ

เรามิได้มีความพอใจในเมถุน เพราะเห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคา, ไฉนเล่า ? จักมีความพอใจเพราะเห็นธิดาของท่านนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยมูตรและกรีส, เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องธิดาของท่านนี้แม้ด้วยเท้า.

อหำ นาโคว สงฺคาเม จาปาโต ปติตำ สรำ
อติวากฺยำ ติติกฺขิสฺสำ, ทุสฺสีโล หิ พหุชฺชโน.
ทนฺตำ นยนฺติ สมิตึ, ทนฺตำ ราชาภิรูหติ,
ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ, โยติวากฺยำ ติติกฺขติ.
วรมสฺสตรา ทนฺตา, อาชานียา จ สินฺธวา
กุญฺชรา จ มหานาคา, อตฺตทนฺโต ตโต วรนฺติ.

เราจักอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกิน ดังช้างอดทนลูกศร ซึ่งตกไปจากแล่งในสงคราม, เพราะคนเป็นอันมาก เป็นผู้ทุศีล, ราชบุรุษทั้งหลายย่อมนำพาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม, พระราชาย่อมเสด็จขึ้นพาหนะที่ฝึกแล้ว;ในหมู่มนุษย์ผู้ใดอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้, ผู้นั้นชื่อว่าฝึก (ตน) แล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด. ม้าอัสดรที่ฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ, ม้าอาชาไนย ม้าสินธพที่ฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ, พระยาช้างชาติกุญชรที่ฝึกแล้ว ก็เป็นสัตว์ประเสริฐ, (แต่) ผู้ฝึกตนเองได้แล้ว ประเสริฐกว่านั้น.

สมฺมุยฺหามิ ปมุยฺหามิ, สพฺพา มุยฺหนฺติ เม ทิสา,
สามาวติ มำ ตายสฺสุ, ตฺวญฺจ เม สรณำ ภวาติ.

เราฟั่นเฟือน เลือนหลง, ทิศทั้งปวงย่อมมืดตื้อแก่เรา, สามาวดีเอ๋ย เจ้าจงต้านทานเราไว้, และเจ้าจงเป็นที่พึ่งของเรา.

อิทำ วตฺวา สามาวตี สมฺมาสมฺพุทฺธสาวิกา
“มา มำ ตฺวำ สรณำ คจฺฉ; ยมหำ สรณำ คตา,
เอส พุทฺโธ มหาราช, เอส พุทฺโธ อนุตฺตโร,
สรณำ คจฺฉ ตำ พุทฺธำ; ตฺวญฺจ เม สรณำ ภวาติ

พระนางสามาวดี ผู้เป็นสาวิกาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ก็กล่าวว่า “พระองค์ อย่าทรงถึงหม่อมฉันเป็นที่พึ่งเลย, หม่อมฉันถึงผู้ใดว่าเป็นที่พึ่ง, ข้าแต่มหาราช ผู้นั้นคือพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้านั่นเป็นผู้เยี่ยมยอด, ขอพระองค์ทรงถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นที่พึ่งด้วย, ทรงเป็นที่พึ่งของหม่อมฉันด้วย.

เอส ภิยฺโย ปมุยฺหามิ, สพฺพา มุยฺหนฺติ เม ทิสา,
สามาวติ มํ ตายสฺสุ, ตฺวญฺจ เม สรณํ ภวาติ.

เรานี้เลือนหลงยิ่งขึ้น, ทิศทั้งปวงย่อมมืดตื้อแก่เรา, สามาวดีเอ๋ย เจ้าจงต้านทานเราไว้ และเจ้าจงเป็นที่พึ่งของเรา.

โมหสมฺพนฺธโน โลโก ภพฺพรูโปว ทิสฺสติ,
อุปธิพนฺธโน พาโล ตมสา ปริวาริโต
สสฺสตี วิย ขายติ, ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจนนฺติ.

โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน ย่อมปรากฏดุจรูปอันสมควร, คนพาลมีอุปธิกิเลสเป็นเครื่องผูกไว้ ถูกความมืดแวดล้อมแล้ว จึงปรากฏดุจมีความเที่ยง, ความกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้เห็นอยู่.

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา
เอตํ วิเสสโต ญตฺวา อปฺปมาทมฺหิ ปณฺฑิตา
อปฺปมาเท ปโมทนฺติ อริยานํ โคจเร รตา
เต ฌายิโน สาตติกา นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา
ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ

ความไม่ประมาทเป็นเครื่องถึงอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งมัจจุ ผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย: ผู้ใดประมาทแล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว; บัณฑิตรู้ความนั่นโดยแปลกกันแล้ว (ตั้งอยู่) ในความไม่ประมาท บันเทิงอยู่ในความไม่ประมาท: ยินดีในธรรมเป็นที่

โคจรของพระอริยะทั้งหลาย, บัณฑิตผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น มีความเพ่ง มีความเพียรเป็นไปติดต่อ, บากบั่นมั่นเป็นนิตย์ เป็นนักปราชญ์ ย่อมถูกต้องพระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม.

๒. เรื่องกุมภโฆสก [๑๑]

อุฏฺฐานวโต สตีมโต สุจิกมฺมสฺส นิสมฺมการิโน
สญฺญตสฺส จ ธมฺมชีวิโน อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ.

ยศย่อมเจริญโดยยิ่ง แก่คนผู้มีความขยัน มีสติ มีการงานสะอาด มีปกติใคร่ครวญแล้วจึงทำ สำรวมแล้ว เลี้ยงชีพโดยธรรม และไม่ประมาท.

๓. เรื่องพระจูฬปันถกเถระ [๑๗]

ปทุมํ ยถา โกกนุทํ สุคนฺธ ปาโต สิยา ผุลฺลมวีตคนฺธํ,
องฺคีรสํ ปสฺส วิโรจมานํ, ตปนฺตมาทิจฺจมิวนฺตลิกฺเขติ.

ดอกบัวโกกนุท มีกลิ่นหอม บานแต่เช้า พึงมีกลิ่นไม่ไปปราศฉันใด, เธอจงเห็นพระอังคีรส ผู้ไพโรจน์อยู่ ดุจพระอาทิตย์ส่องแสงในกลางหาวฉันนั้น.

ราโค รโช, น จ ปน เรณุ วุจฺจติ;
ราคสฺเสตํ อธิวจนํ ‘รโชติ;
เอตํ รชํ วิปฺปชหิตฺวา ภิกฺขโว
วิหรนฺติ เต วิคตรชสฺส สาสเน.

ราคะ ชื่อว่าธุลี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหาเรียกว่า (ธุลี) ไม่: คำว่า “ธุลี” นั่นเป็นชื่อของราคะ; ภิกษุเหล่านั้น ละธุลีนั่นได้ขาดแล้วอยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี.

(คาถาทอนที่เหลือเปลี่ยนจาก ราค เป็น โทส โมห)

สหสฺสกฺขตฺตุมตฺตานำ นิมฺมินิตฺวาน ปนฺถโก
นิสีทิ อมฺพวเน รมฺเม ยาว กาลปฺปเวทนาติ.

ฝ่ายพระเถระ ชื่อว่าจูฬปันก นิรมิตตนพันครั้ง (เป็นภิกษุพันรูป) ในอัมพวันนั้นแล แล้วนั่งในอัมพวันอันน่ารื่นรมย์ จนกว่าเขาจะบอกเวลา.

อปฺปเกนปิ เมธาวี ปาภเตน วิจกฺขโณ
สมุฏ«าเปติ อตฺตานำ อณุำ อคฺคึว สนฺธมนฺติ

ผู้มีปรีชาเห็นประจักษ์ ย่อมตั้งตนได้ด้วยทุนทรัพย์แม้น้อย เหมือนคนก่อไฟกองน้อยให้ลุกเป็นกองใหญ่ได้ฉะนั้น.

อุฏฺฐาเนนปฺปมาเทน สญฺญเมน ทเมน จ
ทีปำ กยิราถ เมธาวี ยำ โอโฆ นาภิกีรติ.

ผู้มีปัญญา พึงทำเกาะ (ที่พึ่ง) ที่ห้วงน้ำท่วมทับไม่ได้ ด้วยความหมั่น ด้วยความไม่ประมาท ด้วยความระวัง และด้วยความฝึก.

๔. เรื่องพาลนักษัตร [๑๘]

ปมาทมนุยุญฺชนฺติ พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา
อปฺปมาทญฺจ เมธาวี ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขติ.
มา ปมาทมนุยุญฺเชถ มา กามรติสนฺถวํ
อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ.

พวกชนพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมประกอบเนืองๆ ซึ่งความประมาท, ส่วนผู้มีปัญญาย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อันประเสริฐ, ท่านทั้งหลายอย่าตามประกอบความประมาท, อย่าตามประกอบความเชยชิดด้วยความยินดีในกาม; เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้วเพ่งพินิจอยู่ ย่อมบรรลุสุขอันไพบูลย์.

๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ [๑๙]

ปมาทํ อปฺปมาเทน ยทา นุทติ ปณฺฑิโต
ปญฺญาปาสาทมารุยฺห อโสโก โสกินึ ปชํ
ปพฺพตฏฺโฐว ภุมฺมฏฺเฐ ธีโร พาเล อเวกฺขติ.

เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้นบัณฑิตนั้น ขึ้นสู่ปัญญาเพียงดังปราสาท ไม่เศร้าโศก ย่อมพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ ผู้มีความเศร้าโศก ปราชญ์ย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลายได้ เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา มองเห็นชนผู้ยืนอยู่บนพื้นดินได้ฉะนั้น.

๖. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย [๒๐]

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสํว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส.

ผู้มีปัญญาดี เมื่อชนทั้งหลายประมาทแล้วไม่ประมาท, เมื่อชนทั้งหลายหลับแล้ว ตื่นอยู่โดยมาก ย่อมละบุคคลผู้มีปัญญาทรามไปเสีย ดุจม้าตัวมีฝีเท้าเร็ว ละทิ้งตัวหากำลังมิได้ไปฉะนั้น.

๗. เรื่องท้าวสักกะ [๒๑]

มาตาเปติภรํ ชนฺตุ์ กุเล เชฏฺฐาปจายินํ
สณฺหํ สขิลสมฺภาสํ เปสุเณยฺยปฺปหายินํ
มจฺเฉรวินเย ยุตฺตํ สจฺจํ โกธาภิภุ์ นรํ
ตํ เว เทวา ตาวตึสา อาหุ ‘สปฺปุริโส อิตีติ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ เรียกนรชนผู้เลี้ยงมารดาบิดา มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล กล่าวถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ละวาจาส่อเสียด ประกอบในอันกำจัดความตระหนี่ มีวาจาสัตย์ ข่มความโกรธได้ นั้นแลว่า “สัปบุรุษ”

อปฺปมาเทน มฆวา เทวานํ เสฏฺฐตํ คโต
อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปมาโท ครหิโต สทา.

ท้าวมฆวะ ถึงความเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพยดาทั้งหลาย เพราะความไม่ประมาท; บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท, ความประมาท อันท่านติเตียนทุกเมื่อ.

๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง [๒๒]

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
สญฺโญชนํ อณุ๎ ถูลํ ฑหํ อคฺคีว คจฺฉติ.

ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท หรือมีปกติ เห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์ ทั้งละเอียดและหยาบไป ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อยไปฉะนั้น.

๙. เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม

สนฺติ รุกฺขา หริตปตฺตา, ทุมาเนกผลา พหู,
กสฺมา นุ สุกฺเข โกลาเป สุวสฺส นิรโต มโนติ.

พฤกษามีใบสดเขียวมีอยู่, หมู่ไม้มีผลหลากหลาย ก็มีมาก, เหตุไรหนอ ? ใจของนกแขกเต้า จึงยินดีแล้วในไม้แห้งที่ผุ.

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท มีปกติเห็นภัยในความประมาท ไม่ควรเพื่ออันเสื่อม (จากมรรคและผล) ตั้งอยู่แล้วในที่ใกล้แห่งพระนิพพานทีเดียว.

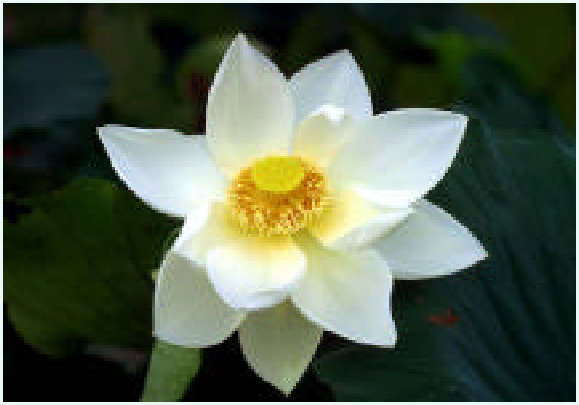

๓. จิตตวรรควรรณนา

๑. เรื่องพระเมฆิยเถระ

ผนฺทนํ จปลํ จิตฺตํ ทุรกฺขํ ทุนฺนิวารยํ
อุชุ กโรติ เมธาวี อุสุกาโรว เตชนํ
วาริโชว ถเล ขิตฺโต โอกโมกตอุพฺภโต
ปริผนฺทติทํ จิตฺตํ มารเธยฺยํ ปหาตเว ฯ

ชนผู้มีปัญญาย่อมทำจิตที่ดิ้นรน กลับกลอก อันบุคคลรักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ให้ตรง ดุจช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น จิตนี้ (อันพระโยคาวจรยกขึ้นจากอาลัย คือกามคุณ ๕ แล้ว ชัดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน) เพื่อละบ่วงมาร ย่อมดิ้นรน ดุจปลาอันพรานเบ็ด ยกขึ้นจาก (ที่อยู่) คือน้ำ แล้วโยนไปบนบก ดิ้นรนอยู่ ฉะนั้น.

๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง [๒๕]

ทุนฺนิคฺคหสฺส ลหุโน ยตฺถ กามนิปาติโน
จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ.

การฝึกจิตอันข่มได้ยาก เป็นธรรมชาติเร็ว มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่ เป็นการดี (เพราะว่า) จิตที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุขมาให้.

๓. เรื่องอุกกัณฐิตภิกษุ [๒๖]

สุทุทฺทสํ สุนิปุณํ ยตฺถ กามนิปาตินํ
จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ.

ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิต ที่เห็นได้แสนยาก ละเอียดยิ่งนัก มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่, (เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองไว้ได้ เป็นเหตุนำสุขมาให้.

๔. เรื่องพระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ [๒๗]

ทูรงฺคมํ เอกจรํ อสรีรํ คุหาสยํ
เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา.

ชนเหล่าใด จักสำรวมจิต อันไปในที่ไกลเที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ มีถ้ำเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร.

๕. เรื่องพระจิตตหัตถเถระ [๒๘]

อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส สทฺธมฺมํ อวิชานโต
ปริปฺลวปสาทสฺส ปญฺญา น ปริปูรติ
อนวสฺสุตจิตฺตสฺส อนนฺวาหตเจตโส
ปุญฺญปาปปหีนสฺส นตฺถิ ชาครโต ภยํ.

ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์ แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้แจ้งซึ่งพระสัทธรรม มีความเลื่อมใสอันเลื่อนลอย, ภัย (ความกลัว) ย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตอันราคะไม่ซึมซาบ มีใจไม่ถูกโทสะตามกระทบ ละบุญและบาปได้ ตื่นอยู่.

น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ, ยํ ชิตํ อวชียติ;
ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ, ยํ ชิตํ นาวชียตีติ.

ความชนะใด กลับแพ้ได้ ความชนะนั้นมิใช่ ความชนะที่ดี, (ส่วน) ความชนะใด ไม่กลับแพ้ ความชนะนั้นแลเป็นความชนะที่ดี.

๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา [๒๙]

กรณียมตฺถกุสเลน, ยนฺตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ,
สกฺโก อุชู จ สุหุชู จ สุวโจ จสฺส มุทุ อนติมานีติ

ผู้รู้สันตบท (บทอันสงบ) พึงกระทำสิกขา ๓ หมวดใด, ผู้ฉลาดในประโยชน์ ควรกระทำสิกขา ๓ หมวดนั้น ผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงเป็นผู้องอาจ เป็นผู้ตรง เป็นผู้ซื่อตรง เป็นผู้อ่อนโยน เป็นผู้ไม่ทะนงตัว.

กุมฺภูปมํ กายมิทํ วิทิตฺวา นครูปมํ จิตฺตมิทํ ถเกตฺวา
โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสิโน สิยา.

[บัณฑิต] รู้จักกายนี้ อันเปรียบด้วยหม้อ, กั้นจิต อันเปรียบด้วยนคร, พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษาความชนะที่ชนะแล้ว และพึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่.

๗. เรื่องพระปูติคัตตติสสเถระ [๓๐]

อจิรํ วตยं กาโย ปฐวึ อธิเสสฺสติ
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ นิรตฺถํว กลิงฺครํ.

ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน. กายนี้มีวิญญาณไปปราศอันบุคคลทิ้งแล้ว, ราวกับท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ฉะนั้น.

๘. เรื่องนันทโคปาลกะ [๓๑]

ทิโส ทิสํ ยนฺตํ กยิรา เวรี วา ปน เวรินํ
มิจฺฉาปณิหิตं จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กเร

จิตซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว พึงทำเขา (บุคคล) นั้นให้เลวทรามยิ่งกว่าความพินาศฉิบหาย ที่โจรเห็นโจรหรือคนจองเวรเห็นคนจองเวรทำ (แก่กัน) นั้น(เสียอีก).

๙. เรื่องพระโสไรยเถระ [๓๒]

น ตํ มาตา ปิตา กริยา อญฺเญ วาปิ จ ญาตกา
สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ เสยฺยโส นํ ตโต กเร.

มารดาบิดา ก็หรือว่าญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำเหตุนั้น (ให้ได้), (แต่) จิตอันตั้งไว้ชอบแล้วพึงทำเขาให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้น.

ภาค ๓
คาถาธรรมบท

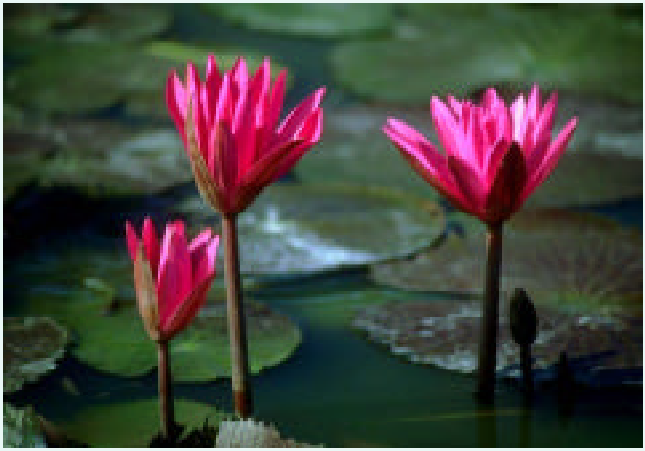

๔. ปุปผวรรควรรณนา

๑. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้ขวนขวายในปฐวีกถา [๓๓]

โก อิมๆ ปฐวึ วิเชสฺสติ ยมโลกญฺจ อิมๆ สเทวกๆ
โก ธมฺมปทๆ สุเทสิตๆ กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ.
เสโข ปฐวึ วิเชสฺสติ ยมโลกญฺจ อิมๆ สเทวกๆ
เสโข ธมฺมปทๆ สุเทสิตๆ กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ.

ใคร จักรู้ชัดซึ่งแผ่นดินนี้ และยมโลกกับมนุสสโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก, ใคร จักเลือกบทธรรม อันเราแสดงดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกดอกไม้ฉะนั้น. พระเสขะจักรู้ชัดแผ่นดินและยมโลกกับมนุสสโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก. พระเสขะจักเลือกบทธรรมอันเราแสดงดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกดอกไม้ฉะนั้น.

๒. เรื่องพระเถระผู้เจริญมรีจิกัมมัฏฐาน [๓๔]

เผณูปมำ กายมิมำ วิทิตฺวา มรีจิธมฺมำ อภิสมฺพุธาโน
เฉตฺวาน มารสฺส ปปุปฺผกานิ อทสฺสนำ มจฺจุราชสฺส คจฺเฉ.

ภิกษุรู้แจ้งกายนี้ว่า มีฟองน้ำเป็นเครื่องเปรียบ, รู้ชัดกายนี้ว่ามีพยับแดดเป็นธรรม ตัดพวงดอกไม้ของมารเสียแล้ว พึงถึงสถานที่มัจจุราชไม่เห็น.

๓. เรื่องพระเจ้าวิฑูฑภะ [๓๕]

อนิมิตฺตมนญฺญาตำ มจฺจานำ อิธ ชีวิตำ
กสิรญฺจ ปริตฺตญฺจ ตญฺจ ทุกฺเขน สำยุตฺตนฺติ

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ในโลกนี้ ไม่มีนิมิตใคร ๆ ก็รู้ไม่ได้ ทั้งฝืดเคืองทั้งน้อย, และชีวิตนั้นซ้ำประกอบด้วยทุกข์.

ปุปฺผานิ เหว ปจินนฺตำ พฺยาสตฺตมนสำ นรำ
สุตฺตำ คามำ มโหโฆว มจฺจุ อาทาย คจฺฉติ.

มัจจุ ย่อมพานระผู้มีใจข้องในอารมณ์ต่าง ๆ ผู้เลือกเก็บดอกไม้อยู่เที่ยวไป เหมือนห้วงน้ำใหญ่พัดชาวบ้านอันหลับแล้วไปฉะนั้น.

๔. เรื่องนางปติปูชิกา [๓๖]

ปุปฺผานิ เหว ปจินนฺตๆ พฺยาสตฺตมนสๆ นรๆ
อติตฺตเมว กาเมสุ อนฺตโก กุรุเต วสๆ ฯ

มัจจุ ผู้ทำซึ่งที่สุด กระทำนระผู้มีใจข้องในอารมณ์ต่าง ๆ เลือกเก็บดอกไม้อยู่เทียว ผู้ไม่อิ่มในกามทั้งหลายนั่นแล สู่อำนาจ.

๕. เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ [๓๗]

ยถาปิ ภมโร ปุปฺผๆ วณฺณวนฺตๆ อเหฐยๆ
ปเลติ รสมาทาย เอวๆ คาเม มุนี จเร.

มุนีพึงเที่ยวไปในบ้าน เหมือนแมลงภู่ไม่ยังดอก สี และกลิ่นให้ชอกช้ำ ถือเอาแต่รส แล้วบินไปฉะนั้น.

อุโภ ขฌฺชา, อุโภ กุณี, อุโภ วิสมจกฺขุกา,
อุภินฺนๆ ปีฬกา สีเส ; นาหๆ ชานามิ อิลฺลิสนฺติ

คนทั้งสองเป็นคนกระจอก คนทั้งสองเป็นคนค่อม คนทั้งสองเป็นคนมีตาเหล่ คนทั้งสองมีต่อมบนศีรษะ, เราไม่รู้จักเศรษฐีชื่ออิลลีสะ (ว่า) คนไหน?

๖. เรื่องปาฏิกาชีวก [๓๘]

น ปเรสๆ วิโลมานิ น ปเรสๆ กตากตๆ
อตฺตโน ว อเวกฺเขยฺย กตานิ อกตานิ จ.

บุคคลไม่ควรทำคำแสยงขนของคนเหล่าอื่นไว้ในใจ,
ไม่ควรแลดูกิจที่ทำแล้วและยังมิได้ทำของคนเหล่าอื่น,
พึงพิจารณากิจที่ทำแล้วและยังมิได้ทำของตนเท่านั้น.

๗. เรื่องฉัตตปาณิอุบาสก [๓๙]

ยถาปิ รุจิรำ ปุปฺผำ วณฺณวนฺตำ อคนฺธกำ
เอวำ สุภาสิตา วาจา อผลา โหติ อกุพฺพโต.
ยถาปิ รุจิรำ ปุปฺผำ วณฺณวนฺตำ สคนฺธกำ
เอวำ สุภาสิตา วาจา สผลา โหติ สุกุพฺพโต.

ดอกไม้งามมีสี (แต่) ไม่มีกลิ่น (หอม) แม้ฉันใด,
วาจาสุภาษิตก็ฉันนั้น ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำอยู่;
(ส่วน) ดอกไม้งาม มีสีพร้อมด้วยกลิ่น (หอม) แม้ฉันใด,
วาจาสุภาษิต ก็ฉันนั้นย่อมมีผลแก่ผู้ทำดีอยู่.

๘. เรื่องนางวิสาขา [๔๐]

โสหำ อชฺช ปชานามิ ยตฺถ ทินฺนำ มหปฺผลำ,
อตฺถาย วต เม ภทฺทา สุณิสา ฆรมาคตาติ.

ข้าพระองค์นั้น ย่อมรู้ทั่วถึงทานที่บุคคลให้แล้ว ในเขตที่บุคคลให้แล้วมีผลมากในวันนี้, หญิงสะใภ้คนดีของข้าพระองค์มาสู่เรือน เพื่อประโยชน์แก่ข้าพระองค์หนอ.

กทาหं นวปฺปาสาทं สุธามตฺติกเลปนं
วิหารทานं ทสฺสามิ, สงฺกปฺโป มยฺห ปูริโต.
‘กทาหं มณฺจปีឋญฺจ, ภิสิพิมฺโพหนานิ จ
เสนาสนภณฺฑं ทสฺสามิ, สงฺกปฺโป มยฺห ปูริโต.
‘กทาหं สลากภตฺตं, สุจิมํสูปเสจนं
โภชนทานं ทสฺสามิ, สงฺกปฺโป มยฺห ปูริโต.
‘กทาหं กาสิกวตฺถं โขมกปฺปาสิกานิ จ
จีวรทานं ทสฺสามิ, สงฺกปฺโป มยฺห ปูริโต.
‘กทาหं สปฺปินวนีตं มธุเตลญฺจ ผาณิตं
เภสชฺชทานं ทสฺสามิ, สงฺกปฺโป มยฺห ปูริโตติ.

ความดำริของเราว่า ‘เมื่อไร เราจักถวายปราสาทใหม่ ฉาบด้วยปูนขาวและดิน เป็นวิหารทาน’ ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว.

ความดำริของเราว่า ‘เมื่อไร เราจักถวายเตียงตั่งฟูกและหมอน เป็นเสนาสนภัณฑ์’ ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว.

ความดำริของเราว่า ‘เมื่อไร เราจักถวายสลากภัต ผสมด้วยเนื้ออันสะอาด เป็นโภชนทาน’ ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว.

ความดำริของเราว่า ‘เมื่อไร เราจักถวายผ้ากาสิกพัสตร์ ผ้าเปลือกไม้ และผ้าฝ้าย เป็นจีวรทาน’ ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว.

ความดำริของเราว่า ‘เมื่อไร เราจักถวายเนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำมัน และน้ำอ้อย เป็นเภสัชทาน’ ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว.

ยถาปิ ปุปฺผราสิมฺหา กยิรา มาลาคุเณ พหู
เอวํ ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ.

นายมาลาการพึงทำพวงดอกไม้ให้มาก จากกองดอกไม้ แม้ฉันใด; มัจจสัตว์ผู้มีอันจะพึงตายเป็นสภาพ ควรทำกุศลไว้ให้มาก ฉันนั้น.

๙. เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ [๔๑]

น ปุปฺผคนฺโธ ปฏิวาตเมติ น จนฺทนํ ตครมลฺลิกา วา
สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติ.
จนฺทน ตครํ วาปิ อุปฺปลํ อถ วสฺสิกี
เอเตสํ คนฺธชาตานํ สีลคนฺโธ อนุตฺตโร.

กลิ่นดอกไม้ฟุ้งไปทวนลมไม่ได้, กลิ่นจันทน์หรือกลิ่นกฤษณาและกลัมพักก็ฟุ้งไปไม่ได้, แต่กลิ่นของสัตบุรุษฟุ้งไปทวนลมได้, (เพราะ) สัตบุรุษย่อมฟุ้งขจรไปตลอดทุกทิศ, กลิ่นจันทน์ก็ดี แม้กลิ่นกฤษณาก็ดี กลิ่นอุบลก็ดี กลิ่นดอกมะลิก็ดี, กลิ่นศีลเป็นเยี่ยม กว่าคันธชาตทั้งหลาย นั่น.

๑๐. เรื่องถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระ [๔๒]

อโห ทานํ ปรมทานํ กสฺสเป สุปติฏฺฐิตํ,
อโห ทานํ ปรมทานํ กสฺสเป สุปติฏฺฐิตนฺติ.

โอ ทานที่เป็นทานอย่างเยี่ยม เราได้ตั้งไว้ดีแล้วในท่านพระกัสสป, โอ ทานที่เป็นทานอย่างเยี่ยม เราได้ตั้งไว้ดีแล้วในท่านพระกัสสป, โอ ทานที่เป็นทานอย่างเยี่ยม เราได้ตั้งไว้ดีแล้วในท่านพระกัสสป.

ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน อตฺตภรสฺส อนญฺญโปสิโน
เทวา ปิหยนฺติ ตาทิโน อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโตติ.

เทวดาและมนุษย์ ย่อมพอใจ แก่ภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้เลี้ยงตัวเอง มิใช่เลี้ยงผู้อื่น ผู้มั่นคง ผู้เข้าไปสงบแล้ว มีสติทุกเมื่อ.

อปฺปมตฺโต อยํ คนฺโธ ยฺวายํ ตครจนฺทนี
โย จ สีลวตํ คนฺโธ วาติ เทเวสุ อุตฺตโม.

กลิ่นนี้ คือ กลิ่นกฤษณา และกลิ่นจันทน์เป็นกลิ่นเพียงเล็กน้อย, ส่วนกลิ่นของผู้มีศีลทั้งหลาย เป็นกลิ่นชั้นสูง ย่อมหอมฟุ้งไป ในเทพเจ้าและเหล่ามนุษย์.

๑๑. เรื่องปรินิพพานของพระโคธิกเถระ [๔๓]

มหาวีร มหาปุญฺญ อิทฺธิยา ยสสา ชล
สพฺพเวรภยาตีต ปาเท วนฺทามิ จกฺขุม.
สาวโก เต มหาวีร มรณํ มรณาภิภู
อากงฺขติ เจตยติ, ตํ นิเสธ ชุตินฺธร.
กถํ หิ ภควา ตุยฺหํ สาวโก สาสเน รโต
อปฺปตฺตมานโส เสโข กาลํ กยิรา ชเนสุตาติ.

ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีบุญมาก รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ ล่วงเสียได้ซึ่งเวรและภัยทั้งปวง ผู้มีจักษุ ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระบาททั้งสอง. ข้าแต่พระมหาวีระ สาวกของพระองค์ อันความตายครอบงำ

ย่อมจำนง คิดถึงความตาย, ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง ขอพระองค์จงทรงห้ามพระสาวกนั้น, ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ปรากฏในหมู่ชนสาวกของพระองค์ยินดีแล้วในศาสนา (แต่) มีธรรมมีในใจยังมิได้บรรลุ ยังเป็นผู้จะต้องศึกษา จะพึงทำกาละเสียอย่างไรเล่า?

เอวํ หิ ธีรา กุพฺพนฺติ นาวกงฺขนฺติ ชีวิตํ,
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห โคธิโก ปรินิพฺพุโตติ.

ปราชญ์ทั้งหลายย่อมทำอย่างนั้นแล ย่อมไม่จำนงชีวิต, โคธิกะถอนตัณหาขึ้นพร้อมทั้งราก ปรินิพพานแล้ว.

อุทฺธํ อโธ จ ติริยํ ทิสาสุ จ วิทิสาสุ จ
อนฺเวสํ นาธิคจฺฉามิ, โคธิโก โส กุหึ คโตติ.

ข้าพระองค์เที่ยวแสวงหาอยู่ ในทิศเบื้องบนเบื้องต่ำ เบื้องขวาง ทิศใหญ่ ทิศน้อย ก็มิได้ประสบ, พระโคธิกะนั้นไปแล้ว ณ ที่ไหน?

โย ธีโร ธีติสมฺปนฺโน ฌายี ฌานรโต สทา
อโหรตฺตํ อนุยุญฺชํ ชีวิตํ อนิกามยํ
ชิตฺวาน มจฺจุโน เสนํ อนาคนฺตฺวา ปุนพฺภวํ
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห โคธิโก ปรินิพฺพุโตติ.

ภิกษุชื่อโคธิกะ เป็นปราชญ์ สมบูรณ์ด้วยปัญญาเครื่องทรงจำ มีฌาน ยินดีแล้วในฌาน ในกาลทุกเมื่อ ประกอบความเพียรทั้งกลางวัน

กลางคืน ไม่ไยดีชีวิต ชนะเสนาแห่งมัจจุได้แล้ว ไม่มาสู่ภพอีก ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก ปรินิพพานแล้ว.

ตสฺส โสกปเรตสฺส วีณา กจฺฉา อภสฺสถ
ตโต โส ทุมฺมโน ยกฺโข ตตฺเถวนฺตรธายถาติ.

พิณได้พลัดตกจากรักแร้ของมารนั้น ผู้อันความโศกครอบงำ ลำดับนั้น ยักษ์นั้นเสียใจ ได้หายไปในที่นั้นนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

เตสํ สมฺปนฺนสีลานํ อปฺปมาทวิหารินํ
สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ มาโร มคฺคํ น วินฺทติ.

มาร ย่อมไม่ประสบทางของท่านผู้มีศีลถึงพร้อมแล้ว มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท พ้นวิเศษแล้ว เพราะรู้ชอบ เหล่านั้น.

๑๒. เรื่องครหทินน์ [๔๔]

ยถา สงฺการธานสฺมึ อุชฺฌิตสฺมึ มหาปเถ
ปทุมํ ตตฺถ ชาเยถ สุจิคนฺธํ มโนรมํ
เอวํ สงฺการภูเตสุ อนฺธภูเต ปุถุชฺชเน
อติโรจติ ปญฺญาย สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก.

ดอกบัวมีกลิ่นดี พึงเกิดในกองหยากเยื่อ อันบุคคลทิ้งแล้วใกล้ทางใหญ่ ดอกบัวนั้น พึงเป็นที่ชอบใจ ฉันใด,

สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อปุถุชนเป็นดังกองหยากเยื่อเกิดแล้ว ย่อมไพโรจน์ล่วงซึ่งปุถุชนผู้มืดทั้งหลาย ด้วยปัญญา ฉันนั้น.

กามํ ปตามิ นิรยํ อุทฺธฺปาโท อวสิโร
นานริยํ กริสฺสามิ; หนฺท ปิณฺฑํ ปฏิคฺคหาติ

เรามีเท้าขึ้นเบื้องบน มีศีรษะลงเบื้องต่ำ จะตกสู่เหวโดยแท้ เราจักไม่ทำกรรมอันมิใช่ของพระอริยะ, เชิญท่านรับก้อนข้าวเถิด” ดังนี้แล.

๕. พาลวรรควรรณนา

๑. เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง [๔๕]

ทุชฺชีวิตมชีวิมฺหา, เยสนฺโน น ททามฺห เส
วิชฺชมาเนสุ โภเคสุ ทีปี นากมฺห อตฺตโนติ.

เราทั้งหลายเหล่าใด เมื่อโภคะทั้งหลายมีอยู่ ไม่ได้ถวายทาน, ไม่ได้ทำที่พึ่งแก่ตน, พวกเราเหล่านั้น จัดว่ามีชีวิตออยู่ชั่วช้าแล้ว.

สฏฺฐี วสฺสสหสฺสานิ ปริปุณฺณานิ สพฺพโส
นิรเย ปจฺจมานานำ, กทา อนฺโต ภวิสฺสติ?
นตฺถิ อนฺโต กุโต อนฺโต น อนฺโต ปฏิทิสฺสติ;
ตทา หิ ปกตำ ปาปำ มม ตุยฺหญฺจ มาริสา.
โสหำ นูน อิโต คนฺตฺวา โยนึ ลทฺธาน มานุสึ
วทญฺญู สีลสมฺปนฺโน กาหามิ กุสลำ พหุนฺติ.

เมื่อเราทั้งหลาย ถูกไฟไหม้อยู่ในนรกครบ ๖ หมื่นปี โดยประการทั้งปวง, เมื่อไร ที่สุดจักปรากฏ? ผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ที่สุดย่อมไม่มี, ที่สุดจักมีแต่ที่ไหน? ที่สุดจะไม่ปรากฏ. เพราะว่ากรรมชั่วอันเราและท่านได้กระทำไว้แล้วในกาลนั้น. เรานั้นไปจากที่นี่แล้ว ได้กำเนิดเป็นมนุษย์ จักเป็นผู้รู้ถ้อยคำที่ยาจกกล่าว ถึงพร้อมด้วยศีล ทำกุศลให้มากแน่.

ทีฆา ชาครโต รตฺติ ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ
ทีโฆ พาลาน สํสาโร สทฺธมฺมํ อวิชานตํ.

ราตรีของคนผู้ตื่นอยู่ นาน, โยชน์ของคนล้าแล้ว ไกล, สงสารของคนพาลทั้งหลาย ผู้ไม่รู้อยู่ซึ่งสัทธรรม ย่อมยาว.

เอกิสฺสา กณฺฐํ ฉินฺทิตฺวา โลมคณนาย ปจฺจิสํ
พหูนํ กณฺเฐ เฉตฺวาน กถํ กาหสิ ขตฺติยาติ.

หม่อมฉันตัดคอแม่แพะตัวเดียว ไหม้อยู่แล้ว (ในนรก) ด้วยการนับขน (แพะ), ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ พระองค์ตัดคอของมนุษย์เป็นอันมาก จักกระทำอย่างไร?

เอวญฺเจ สตฺตา ชาเนยฺยุ ทุกฺขายํ ชาติสมฺภโว;
น ปาโณ ปาณินํ หญฺเญ ปาณฆาตี หิ โสจตีติ.

ถ้าสัตว์ทั้งหลายพึงรู้อย่างนี้ว่า ‘ชาติสมภพนี้เป็นทุกข์, สัตว์ไม่พึงฆ่าสัตว์ เพราะว่า ผู้ฆ่าสัตว์เป็นปกติ ย่อมเศร้าโศก.

๒. เรื่องสัทธิวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ [๔๖]

มนุสฺสสฺเสว เต สีสํ หตฺถปาทา จ วานร
อถ เกน นุ วณฺเณน อคารนฺเต น วิชฺชตีติ.

วานร ศีรษะและมือเท้าของท่านก็มีเหมือนของมนุษย์, เมื่อเช่นนั้น เพราะโทษอะไรหนอ? เรือนของท่านจึงไม่มี.

มนุสฺสสฺเสว เม สีสํ หตฺถปาทา จ สิงฺคิล,
ยาหุ เสฏฺฐา มนุสฺเสสุ, สา เม ปญฺญา น วิชฺชตีติ.

นกขมิ้น ศีรษะและมือเท้าของเรา ย่อมมีเหมือนของมนุษย์, บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ปัญญาใด ประเสริฐในมนุษย์ทั้งหลาย, ปัญญานั้น ย่อม ไม่มีแม้แก่เรา.

อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส ลหุจิตฺตสฺส ทุพฺภิโน
นิจฺจํ อทฺธุวสีลสฺส สุขภาโว น วิชฺชติ.
โส กรสฺสานุภาวํ ตฺวํ วีติวตฺตสฺสุ สีลิยํ,
สีตวาตปริตฺตาณํ กรสฺสุ กุฏิกํ กปีติ.

สุขภาพ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคง มีจิตเบา (กลับกลอก) มักประทุษร้ายมิตร มีปกติ ไม่ยั่งยืนเป็นนิตย์. ท่านนั้นจงกระทำอานุภาพเถิด จงเป็นไปล่วงความเป็นปกติ (ของตน) เสีย, จงกระทำกระท่อมเป็นที่ป้องกันหนาวและลมเถิด กปี.

จรญฺเจ นาธิคจฺเฉยฺย เสยฺยํ สทิสมตฺตโน
เอกจริยํ ทฬฺหํ กยิรา นตฺถิ พาเล สหายตา.

ถ้าบุคคลเมื่อเที่ยวไป ไม่พึงประสบสหายผู้ประเสริฐกว่า ผู้เช่นกับ (ด้วยคุณ) ของตนไซร้, พึงทำการเที่ยวไปคนเดียวให้มั่น, เพราะว่าคุณเครื่องเป็นสหาย ย่อมไม่มีในเพราะคนพาล.

๓. เรื่องอานนทเศรษฐี [๔๗]

อณฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา อุปจิกานญฺจ อาจยํ
มฏฺนญฺจ สมาหารํ ปณฺฑิโต ฆรมาวเสติ.

บุคคลผู้ฉลาด พึงเห็นความสิ้นแห่งยาสำหรับหยอด (ตา) ความก่อขึ้นแห่งตัวปลวกทั้งหลาย และการประมวลมาแห่งตัวผึ้งทั้งหลาย พึงอยู่ครองเรือน.

ปุตฺตา มตฺถิ ธนมตฺถิ อิติ พาโล วิหญฺญติ
อตฺตา หิ อตฺตโน นตฺถิ กุโต ปุตฺตา กุโต ธนํ.

คนพาล ย่อมเดือดร้อนว่า 'บุตรทั้งหลายของเรามีอยู่, ทรัพย์ (ของเรามีอยู่,' ตนแล ย่อมไม่มีแก่ตน, บุตรทั้งหลายจักมีแต่ที่ไหน? ทรัพย์จักมีแต่ที่ไหน?

๔. เรื่องโจรผู้ทำลายปม [๔๘]

โย พาโล มญฺญตี พาลฺยํ ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส
พาโล จ ปณฺฑิตมานี ส เว พาโลติ วุจฺจติ.

บุคคลใดโง่ ย่อมสำคัญความที่แห่งตนเป็นคนโง่, บุคคลนั้นจะเป็นบัณฑิตเพราะเหตุนั้นได้บ้าง; ส่วนบุคคลใดเป็นคนโง่ มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิต บุคคลนั้นแล เราเรียกว่า 'คนโง่.

๕. เรื่องพระอุทายีเถระ [๔๙]

ยาวชีวมฺปิ เจ พาโล ปณฺฑิตํ ปยิรุปาสติ
น โส ธมฺมํ วิชานาติ ทพฺพี สูปรสํ ยถา.

ถ้าคนพาล เข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตอยู่ แม้จนตลอดชีวิต, เขาย่อมไม่รู้ธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกงฉะนั้น.

๖. เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา [๕๐]

มุหุตฺตมปิ เจ วิญฺญู ปณฺฑิตํ ปยิรุปาสติ
ขิปฺปํ ธมฺมํ วิชานาติ ชิวฺหา สูปรสํ ยถา.

ถ้าวิญญูชน เข้าไปนั่งใกล้บัณฑิต แม้ครู่เดียว, เขาย่อมรู้แจ้งธรรมได้ฉับพลัน, เหมือนลิ้นรู้รสแกงฉะนั้น.

๗. เรื่องสุปปพุทธกุฏฐิ [๕๑]

สทฺธาธนํ สีลธนํ, หิรี, โอตฺตปฺปิยํ ธนํ,
สุตธนญฺจ, จาโค จ, ปญฺญา เว สตฺตมํ ธนํ;
ยสฺส เอตา ธนา อตฺถิ อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา,
'อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ, อโมฆํ ตสฺส ชีวิตนฺติ

ทรัพย์เหล่านี้คือ ทรัพย์คือศรัทธา ๑, ทรัพย์คือศีล ๑, ทรัพย์คือหิริ ๑, ทรัพย์คือโอตตัปปะ ๑, ทรัพย์คือสุตะ ๑, ทรัพย์คือจาคะ ๑, ปัญญาแล เป็นทรัพย์ที่ ๗, ย่อมมีแก่ผู้ใด จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม, บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า ‘เป็นคนไม่ขัดสน,’ ชีวิตของบุคคลนั้นไม่ว่างเปล่า.

จรนฺติ พาลา ทุมฺเมธา อมิตฺเตเนว อตฺตนา
กโรนฺตา ปาปกํ กมฺมํ ยํ โหติ กฏุกปฺผลํ.

ชนพาลทั้งหลาย มีปัญญาทราม มีตนเป็นดังข้าศึก เที่ยวทำกรรมลามกซึ่งมีผลเผ็ดร้อนอยู่.

๘. เรื่องชาวนา [๕๒]

น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ
ยสฺส อสฺสุมุโข โรทํ วิปากํ ปฏิเสวติ.

บุคคลกระทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง เป็นผู้มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้เสวยผลของกรรมใดอยู่ กรรมนั้น อันบุคคลกระทำแล้วไม่ดีเลย.

๙. เรื่องนายสุมนมาลาการ [๕๓]

กปฺปานํ สตสหสฺสํ ทุคฺคตึ น คมิสฺสติ
ฐตฺวา เทวมนุสฺเสสุ, ผลํ เอตสฺส กมฺมุโน,
ปจฺฉา ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ สุมโน นาม ภวิสฺสตีติ

นายมาลาการ จักดำรงอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่ไปสู่ทุคติ ตลอดแสนกัลป์, นี่เป็นผลแห่งกรรมนั้น, ภายหลังเขาจักเป็นพระปัจเจกพุทธะ นามว่าสุมนะ.

ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ
ยสฺส ปตีโต สุมโน วิปากํ ปฏิเสวติ.

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง เป็นผู้เอิบอิ่มมีใจดี ย่อมเสวยผลของกรรมใด, กรรมนั้นแล อันบุคคลทำแล้ว เป็นกรรมดี.

๑๐. เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี [๕๔]

มธุวา มญฺญตี พาโล ยาว ปาปํ น ปจฺจติ
ยทา จ ปจฺจติ ปาปํ อถ (พาโล) ทุกฺขํ นิคจฺฉติ.

คนพาลย่อมสำคัญบาปประดุจน้ำผึ้ง ตราบเท่าที่บาปยังไม่ให้ผล; ก็เมื่อใด บาปให้ผล; เมื่อนั้น คนพาล ย่อมประสพทุกข์.

วาริ โปกฺขรปตฺเตว อารคฺเคริว สาสโป
โย น ลิปฺปติ กาเมสุ; ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณนฺติ.

เรากล่าวบุคคล ผู้ไม่ติดอยู่ในกามทั้งหลาย เหมือนน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดไม่ติดอยู่ที่ปลายเหล็กแหลม; ว่าเป็นพราหมณ์.

๑๑. เรื่องชัมพุกาชีวก[๕๕]

มาเส มาเส กุสคฺเคน พาโล ภุญฺเชถ โภชนํ
น โส สงฺขาตธมฺมานํ กลํ อคฺฆติ โสฬสึ.

คนพาล พึงบริโภคโภชนะด้วยปลายหญ้าคาทุก ๆ เดือน, เขาย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งท่านผู้มีธรรมอันนับได้แล้ว.

๑๒. เรื่องอหิเปรต [๕๖]

ปญฺจโยชนิกา ชิวฺหา, สีสนฺเต นวโยชนํ
กาโย อจฺจุคฺคโต ตุยฺหํ ปญฺจวีสติโยชนํ;
กินฺนุ กมฺมํ กริตฺวาน ปตฺโตสิ ทุกฺขมีทิสนฺติ.

ลิ้นของเจ้าประมาณ ๕ โยชน์, ศีรษะของเจ้า ประมาณ ๙ โยชน์, กายของเจ้าสูงประมาณ ๒๕ โยชน์, เจ้าทำกรรมอะไรไว้จึงถึงทุกข์เช่นนี้.

อหํ ภนฺเต โมคฺคลฺลาน กสฺสปสฺส มเหสิโน
สงฺฆสฺสาภิหฏฺฐุ ภตฺตํ อาหเรสึ ยถิจฺฉกนฺติ

พระโมคคัลลานะผู้เจริญ ข้าพเจ้ากลืนกินภัตที่เขานำมาเพื่อสงฆ์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ตามปรารถนา.

น หิ ปาปิ กตํ กมฺมํ สชฺชุขีรํว มุจฺจติ
ฑหนฺตํ พาลมเนฺวติ ภสฺมาจฺฉนฺโนว ปาวโก.

ก็กรรมชั่วอันบุคคลทำแล้ว ยังไม่ให้ผลเหมือนน้ำนมที่รีดในขณะนั้น ยังไม่แปรไปฉะนั้น, บาปกรรม ย่อมตามเผาคนพาล เหมือนไฟอันเถ้ากลบไว้ฉะนั้น.

๑๓. เรื่องสัฏฐิกูฏเปรต [๕๗]

สฏฺฐี กูฏสหสฺสานิ ปริปุณฺณานิ สพฺพโส,
สีเส ตุยฺหํ นิปตนฺติ โอภินฺทนฺเตว มตฺถกนฺติ

ค้อนเหล็ก ๖ หมื่น บริบูรณ์แล้วโดยประการทั้งปวง ย่อมตกไปบนศีรษะของเจ้า ต่อยกระหม่อมอยู่เสมอ.

สาธุ โข สิปฺปกนฺนาม, อปิ ยาทิสกีทิสํ
ปสฺส, ขณฺชปฺปหาเรน ลทฺธา คามา จตุทฺทิสาติ.

ชื่อว่าศิลปะ แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้. ท่านจงดูเถิด, ด้วยการดีดตามประสาคนเปลี้ย บุรุษเปลี้ยได้บ้านส่วยอันตั้งอยู่ในทิศทั้ง ๔.

ยาวเทว อนตฺถาย ญตฺตํ พาลสฺส ชายติ
หนฺติ พาลสฺส สุกฺกสํ มุทฺธํ อสฺส วิปาตยํ.

ความรู้ย่อมเกิดแก่คนพาล เพียงเพื่อความฉิบหายเท่านั้น, ความรู้นั้นยังหัวคิดของเขาให้ตกไป ย่อมฆ่าส่วนสุกกธรรมของคนพาลเสีย.

๑๔. เรื่องพระสุธรรมเถระ [๕๘]

อสนฺตๆ ภาวมิจฺเฉยฺย ปุเรกฺขารญฺจ ภิกฺขุสุ
อาวาเสสุ จ อิสฺสริยๆ ปูชา ปรกุเลสุ จ
มเมว กตมญฺญนฺตุ คิหี ปพฺพชิตา อุโภ
มเมว อติวสา อสฺสุ กิจฺจากิจฺเจสุ กิสฺมิจิ
อิติ พาลสฺส สงฺกปฺโป อิสฺสา มโน จ วฑฺฒติ.

ภิกษุผู้พาล พึงปรารถนาความยกย่องอันไม่มีอยู่ ความแวดล้อมในภิกษุทั้งหลาย ความเป็นใหญ่ในอาวาส และการบูชาในตระกูลแห่งชนอื่น ความดำริ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้พาลว่า ‘คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งสอง จงสำคัญกรรม อันเขาทำเสร็จแล้ว เพราะอาศัยเราผู้เดียว จงเป็นไปใน อำนาจของเราเท่านั้น ในกิจน้อยใหญ่ กิจไรๆ, ริษยาและมานะ ย่อมเจริญ (แก่เธอ).

สทฺโธ สีเลน สมฺปนฺโน ยโสโภคสมปฺปิโต
ยๆ ยๆ ปเทสๆ ภชติ; ตตฺถ ตตฺเถว ปูชิโตติ.

ผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล เพียบพร้อมด้วยยศ และโภคะ ย่อมคบประเทศใด ๆ ย่อมเป็นผู้อันเขาบูชาแล้ว ในประเทศนั้น ๆ ทีเดียว.

๑๕. เรื่องพระวนวาสีติสสเถระ [๕๙]

จตูสุ สมุทฺเทสุ ชลๆ ปริตฺตกๆ, ตโต พหุๆ อสฺสุชลๆ อนปฺปกๆ
ทุกฺเขน ผุฏฺฐสฺส นรสฺส โสจโต; กึการณา สมฺม ตุวๆ ปมชฺชสีติ.

น้ำในมหาสมุทรทั้งสี่นิดหน่อย, น้ำคือน้ำตาของพระผู้อันทุกข์ถูกต้องแล้ว เศร้าโศกอยู่ มีประมาณไม่น้อย มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้งสี่นั้น, สหาย เพราะเหตุไร ท่านจึงยังประมาทอยู่ ?

อุปสาฬฺหกนามานำ สหสฺสานิ จตุทฺทส
อสฺมึ ปเทเส ทฑฺฒานิ นตฺถิ โลเก อนามตำ.
ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหึสา สญฺญโม ทโม,
เอตทริยา เสวนฺติ, เอตำ โลเก อนามตนฺติ

พราหมณ์ นามว่าอุปสาฬหก หมื่นสี่พัน ถูกไฟไหม้แล้วในประเทศนี้, สถานที่อันสัตว์ไม่เคยตายไม่มีในโลก. ความสัตย์ ๑ ธรรม ๑ ความไม่เบียดเบียน ๑ ความสำรวม ๑ ความฝึกฝน (ทรมาน) ๑ มีอยู่ที่ใด, พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมเสพที่เช่นนั้น, สถานที่นั้นชื่อว่า อันสัตว์ไม่เคยตายในโลก.

อญฺญา หิ ลาภูปนิสา อญฺญา นิพฺพานคามินี
เอวเมตำ อภิญฺญาย ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
สกฺการำ นาภินนฺเทยฺย วิเวกมนุพฺรูหเย.

ก็ข้อปฏิบัติอันเข้าไปอาศัยลาภ เป็นอย่างอื่น, ข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน เป็นอย่างอื่น (คนละอย่าง),

ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ทราบเนื้อความนั้นอย่างนี้แล้ว ไม่พึงเพลิดเพลินสักการะ พึงตามเจริญวิเวก.

ภาค ๔
คาถาธรรมบท

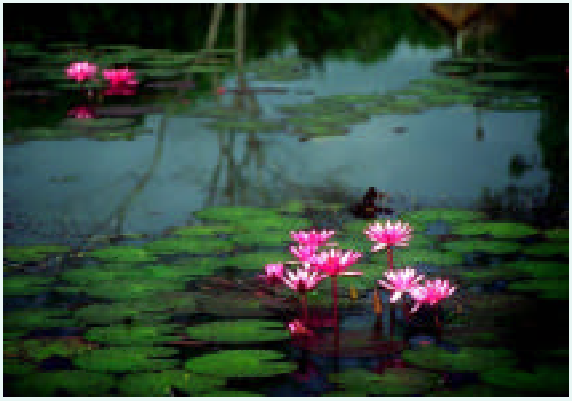

๖. บัณฑิตวรรควรรณนา

๑. เรื่องพระราธเถระ [๖๐]

อลีนจิตฺตํ นิสฺสาย ปหฏฺฐา มหตี จมู
โกสลํ เสนาสนฺตุฏฺฐึ ชีวคฺคาหํ อคาหยิ;
เอวํ นิสฺสยสมฺปนฺโน ภิกฺขุ อารทฺธวีริโย
ภาวยํ กุสลํ ธมฺมํ โยคกฺเขมสฺส ปตฺติยา
ปาปุเณ อนุปุพฺเพน สพฺพสโยชนกฺขยนฺติ

เสนาหมู่ใหญ่อาศัยเจ้าอลีนจิตตกุมาร ร่าเริงทั่วกันแล้ว ได้ให้ช้างจับพระเจ้าโกศลทั้งเป็น ผู้ไม่พอพระทัยด้วยราชสมบัติ, ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยนิสัยอย่างนี้ เป็นผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว เจริญกุศลธรรมอยู่, เพื่อบรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ พึงบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ.

นิธีนำ ปวตฺตารำ ยำ ปสฺเส วชฺชทสฺสินำ
นิคฺคยฺหวาที เมธาวึ ตาทิสำ ปณฺฑิตำ ภเช
ตาทิสำ ภชมานสฺส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.

บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญาใด ซึ่งเป็นผู้กล่าวนิคคหะ ชี้โทษ ว่าเป็นเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้, พึงคบผู้มีปัญญาเช่นนั้น ซึ่งเป็นบัณฑิต, (เพราะว่า) เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐ ไม่มีโทษที่ลามก.

๒. เรื่องภิกษุอัสสชิและปุนัพพสุกะ [๖๑]

โอวเทยฺยานุสาเสยฺย อสพฺภา จ นิวารเย
สตำ หิ โส ปิโย โหติ อสตำ โหติ อปฺปิโย.

ผู้ใดพึงว่ากล่าว พึงสอน และพึงห้ามจากธรรมของ อสัตบุรุษ, ผู้นั้นแล ย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษทั้งหลาย, ไม่เป็นที่รักของพวกอสัตบุรุษ.

๓. เรื่องพระฉันนเถระ [๖๒]

น ภเช ปาปเก มิตฺเต น ภเช ปุริสาธเม
ภเชถ มิตฺเต กลฺยาเณ ภเชถ ปุริสุตฺตเม.

บุคคลไม่ควรคบปาปมิตร ไม่ควรคบบุรุษต่ำช้า ควรคบกัลยาณมิตร ควรคบบุรุษสูงสุด.

๔. เรื่องพระมหากัปปินเถระ [๖๓]

ธมฺมปีติ สุขํ เสติ วิปฺปสนฺเนน เจตสา
อริยปฺปเวทิเต ธมฺเม สทา รมติ ปณฺฑิโต.

บุคคลผู้เอิบอิ่มในธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข, บัณฑิตย่อมยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้า ประกาศแล้วทุกเมื่อ.

๕. เรื่องบัณฑิตสามเณร [๖๔]

อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา อุสุกาโร นมยนฺติ เตชนํ
ทารุ นมยนฺติ ตจฺฉกา อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตา.

อันคนไขน้ำทั้งหลายย่อมไขน้ำ, ช่างศรทั้งหลายย่อมดัดศร, ช่างถากทั้งหลายย่อมถากไม้, บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน.

๖. เรื่องพระลกุณฏกภัททิยเถระ [๖๕]

เสโล ยถา เอกฆโน วาเตน น สมีรติ
เอวํ นินฺทาปสํสาสุ น สมฺมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา.

ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งเดียว ย่อมไม่สะเทือนด้วยลมฉันใด, บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เอนเอียงในเพราะนินทาและสรรเสริญฉันนั้น.

๗. เรื่องมารดาของนางกาณา [๖๖]

ยตฺเถโก ลภตี ปฆฺปุ, ทุติโย ตตฺถ ชายติ
ตติโย จ จตุตฺโถ จ, อิทนฺเต ปฆฺปุกา พิลนฺติ

แมวตัวที่หนึ่งได้หนูและเนื้อในที่ใด, แมวตัวที่ ๒ ก็ย่อมเกิดในที่นั้น, ตัวที่ ๓ และตัวที่ ๔ ก็ย่อมเกิดในที่นั้น, แมวเหล่านั้นทำลายปล่องนี้แล้ว (ถึงแก่ความตาย).

ยถาปิ รหโท คมฺภีโร วิปฺปสนฺโน อนาวิโล
เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน วิปฺปสีทนฺติ ปณฺฑิตา.

บัณฑิตทั้งหลาย ฟังธรรมแล้ว ย่อมผ่องใส เหมือนห้วงน้ำลึก ใส แจ๋ว ไม่ขุ่นมัว ฉะนั้น.

๘. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป [๖๗]

วาโลทกํ อปฺปรสํ นิหีนํ ปิตฺวา มโท ชายติ คทฺรภานํ,
อิมญฺจ ปิตฺวาน รสํ ปณีตํ อิมญฺจ ปิตฺวาน รสํ ปณีตํ
มโท น สญฺชายติ สินฺธวานํ.
อปฺปมฺปิวิตฺวาน นิหีนชจฺโจ โส มชฺชตี เตน ชนินฺท ผุฏฺโฐ,
โธรยฺหสีโล จ กุลมฺหิ ชาโต น มชฺชตี อคฺครสํ ปิวิตฺวาติ

ความเมาย่อมบังเกิดแก่พวกลา เพราะดื่มกินน้ำหางมีรสน้อยอันเลว, แต่ความเมาย่อมไม่เกิดแก่ม้าสินธพ เพราะดื่มรสที่ประณีตนี้. ข้าแต่พระราชาผู้เป็นจอมนรชน ลานั้นเป็นสัตว์มีชาติเลว ดื่มน้ำมีรสน้อยอันรสนั้นถูกต้องแล้ว ย่อมเมา, ส่วนม้าอาชาไนย ผู้เอาธุระเสมอ เกิดในตระกูล (ที่ดี) ดื่มรสที่เลิศแล้วหาเมาไม่ ฯ

สพฺพตฺถ เว สปฺปุริสา วชนฺติ น กามกามา ลปยนฺติ สนฺโต
สุเขน ผุฏฺา อถวา ทุกฺเขน น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ.

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมเว้นในธรรมทั้งปวงแล, สัตบุรุษทั้งหลาย หาใช่ผู้ปรารถนากามบ่นไม่, บัณฑิตทั้งหลาย อันสุขหรือทุกข์ถูกต้องแล้วย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง.

๙. เรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม [๖๘]

น อตฺตเหตุ น ปรสฺส เหตุ
น ปุตฺตมิจฺเฉ น ธนํ น รฏฺ
น อิจฺเฉยฺย อธมฺเมน สมิทฺธิมตฺตโน
ส สีลวา ปณฺวา ธมฺมิโก สิยา.

บัณฑิตย่อมไม่ทำบาป เพราะเหตุแห่งตน, ย่อมไม่ทำบาป เพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น, บัณฑิต ไม่พึงปรารถนาบุตร, ไม่พึงปรารถนาทรัพย์ ไม่พึงปรารถนาแว่นแคว้น, (และ) ไม่พึงปรารถนาความสำเร็จเพื่อตนโดยไม่เป็นธรรม, บัณฑิตนั้นพึงเป็นผู้มีศีล มีปัญญา ตั้งอยู่ในธรรม.

๑๐. เรื่องการฟังธรรม [๖๙]

อปฺปกา เต มนุสฺเสสุ เย ชนา ปารคามิโน
อถายํ อิตรา ปชา ตีรเมวานุธาวติ.
เย จ โข สมฺมทกฺขาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน
เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ.

บรรดามนุษย์ ชนผู้ถึงฝั่งมีจำนวนน้อย, ฝ่ายประชานอกนี้เลาะไปตามตลิ่งอย่างเดียว. ก็ชนเหล่าใดแล ประพฤติสมควรแก่ธรรมในธรรมที่เรากล่าวชอบแล้ว, ชนเหล่านั้นล่วงบ่วงมารที่ข้ามได้ยากอย่างเอกแล้วจักถึงฝั่ง.

๑๑. เรื่องภิกษุอาคันตุกะ [๗๐]

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต
โอกา อโนกมาคมฺม วิเวเก ยตฺถ ทูรมํ
ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย หิตฺวา กาเม อกิญฺจโน
ปริโยทเปยฺย อตฺตานํ จิตฺตเกฺลเสหิ ปณฺฑิโต.
เยสํ สมฺโพธิยงฺเคสุ สมฺมา จิตฺตํ สุภาวิตํ
อาทานปฏินิสฺสคฺเค อนุปาทาย เย รตา
ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา.

บัณฑิตละธรรมดำแล้ว ออกจากอาลัย อาศัยธรรมอันหาอาลัยมิได้แล้ว ควรเจริญธรรมขาว, ละกามทั้งหลายแล้ว หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก อันเป็นที่ซึ่งประชายินดีได้ยาก, บัณฑิตควรทำตนให้ผ่องแล้ว จากเครื่องเศร้าหมอง.

ชนเหล่าใดอบรมจิตดีแล้วโดยชอบ ในองค์ธรรมแห่งความตรัสรู้, (และ) ชนเหล่าใด ไม่ถือมั่นยินดี ในการละเลิกความถือมั่น, ชนเหล่านั้น ๆ เป็นพระขีณาสพ รุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก.

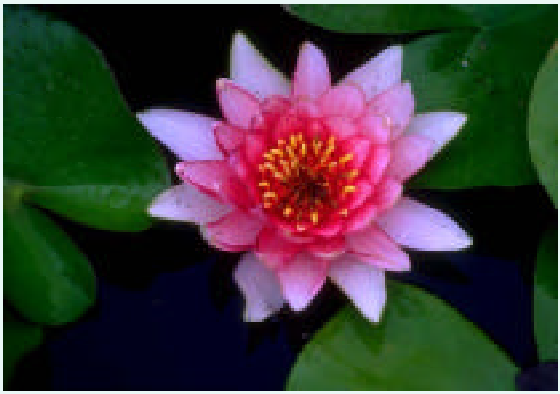

๗. อรหันตวรรควรรณนา

๑. เรื่องหมอชีวก [๗๑]

คตทฺธิโน วิโสกสฺส วิปฺปมุตฺตสฺส สพฺพธิ
สพฺพคนฺถปฺปหีนสฺส ปริฬาโห น วิชฺชติ.

ความเร่าร้อน ย่อมไม่มีแก่ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หาความเศร้าโศกมิได้ หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวงได้แล้ว.

๒. เรื่องพระมหากัสสปเถระ [๗๒]

อุยฺยุญฺชนฺติ สตีมนฺโต น นิเกเต รมนฺติ เต
หํสาว ปลฺลลํ หิตฺวา โอกโมกํ ชหนฺติ เต.

ท่านผู้มีสติย่อมออก, ท่านย่อมไม่ยินดีในที่อยู่; ท่านละความห่วงใยเสีย เหมือนฝูงหงส์ ละเปือกตมไปฉะนั้น.

๓. เรื่องพระเพฬัฏฐสีสเถระ [๗๓]

เยสๆ สนฺนิจฺจโย นตฺถิ เย ปริญฺญาตโภชนา
สุญฺญโต อนิมิตฺโต จ วิโมกฺโข เยส โคจโร
อากาเสว สกุนฺตานๆ คติ เตสๆ ทุรนฺนยา.

คติของชนทั้งหลายผู้หาสั่งสมมิได้, ผู้กำหนดรู้โภชนะ, มีสุญญตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์เป็นอารมณ์, ไปตามยาก เหมือนทางไปของฝูงนกในอากาศฉะนั้น.

๔. เรื่องพระอนุรุทธเถระ [๗๔]

ยสฺสาสวา ปริกฺขีณา อาหาเร จ อนิสฺสิโต
สุญฺญโต อนิมิตฺโต จ วิโมกฺโข ยสฺส โคจโร
อากาเสว สกุนฺตานๆ ปทนฺตสฺส ทุรนฺนยๆ.

อาสวะทั้งหลาย ของบุคคลใด สิ้นแล้ว, บุคคลใด ไม่อาศัยแล้วในอาหาร, และสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ เป็นโคจรของบุคคลใด, ร่องรอยของบุคคลนั้น ๆ รู้ได้ยาก เหมือนรอยของนกทั้งหลายในอากาศฉะนั้น.

๕. เรื่องพระมหากัจจายนเถระ [๗๕]

ยสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ อสฺสา ยถา สารถินา สุทนฺตา
ปหีนมานสฺส อนาสวสฺส เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน.

อินทรีย์ทั้งหลายของภิกษุใด ถึงความสงบแล้วเหมือนม้าอันนายสารถีฝึกดีแล้วฉะนั้น, แม้เหล่าเทพเจ้า ย่อมกระหยิ่มต่อภิกษุนั้น ผู้มีมานะอันละแล้ว ผู้หาอาสวะมิได้ ผู้คงที่.

๖. เรื่องพระสารีบุตรเถระ [๗๖]

ปฐวีสโม โน วิรุชฺฌติ อินฺทขีลูปโม ตาทิ สุพฺพโต
รหโทว อเปตกทฺทโม สํสารา น ภวนฺติ ตาทิโน.

ภิกษุใด เสมอด้วยแผ่นดิน เปรียบด้วยเสาเขื่อน คงที่ มี วัตรดี มีกิเลสดังเปือกตมไปปราศแล้ว เหมือนห้วงน้ำปราศจากเปือกตม ย่อมไม่ (ยินดี) ยินร้าย, สงสารทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ผู้คงที่.

๗. เรื่องพระติสสเถระชาวกรุงโกสัมพี [๗๗]

สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ สนฺตา วาจา จ กมฺม จ
สมฺมทญฺญา วิมุตฺตสฺส อุปสนฺตสฺส ตาทิโน.

ใจของท่านผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะรู้ชอบ ผู้สงบระงับ คงที่ เป็นใจสงบแล้ว วาจาก็สงบแล้ว การงานก็สงบ.

๘. เรื่องพระสารีบุตรเถระ [๗๘]

อสฺสทฺโธ อกตญฺญู จ สนฺธิจฺเฉโท จ โย นโร
หตาวกาโส วนฺตาโส ส เว อุตฺตมโปริโส.

นระใดไม่เชื่อง่าย มีปกติรู้พระนิพพาน อันปัจจัยทำไม่ได้ ตัดที่ต่อ มีโอกาสอันกำจัดแล้ว มีความหวังอันคายแล้ว, นระนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด.

๙. เรื่องพระขทิรวนิยเรวตเถระ [๗๙]

คาเม วา ยทิวารญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยกนฺติ.

พระอรหันต์ทั้งหลาย อยู่ในที่ใด เป็นบ้านก็ตาม เป็นป่าก็ตาม ที่ลุ่มก็ตาม ที่ดอนก็ตาม, ที่นั้นเป็นภูมิสถานน่ารื่นรมย์.

โยธ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ อุโภ สงฺคํ อุปจฺจคา
อโสกํ วิรชํ สุทฺธํ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณนฺติ

บุคคลใดในโลกนี้ ล่วงเครื่องข้อง ๒ อย่าง คือบุญและบาป, เราเรียกบุคคลนั้น ผู้ไม่โศก ปราศจากกิเลสเพียงดังธุลี ผู้หมดจดว่า เป็นพราหมณ์.

๑๐. เรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง [๗๐]

รมมณียานี อรญฺญานิ ยตฺถ น รมตี ชโน
วีตราคา รเมสฺสนฺติ น เต กามคเวสิโน.

ป่าทั้งหลาย เป็นที่น่ารื่นรมณ์, ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วทั้งหลายจักยินดีในป่าอันไม่เป็นที่ยินดีของชน, (เพราะ) ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วนั้น เป็นผู้มีปกติไม่แสวงหากาม.

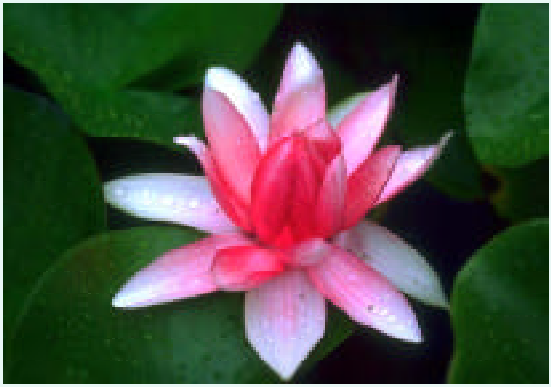

๔. สหัสสวรรควรรณนา

๑. เรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง [๘๑]

สุภาสิตๆ สุณิตฺวาน นเร โจรฆาตโก
อนุโลมขนฺตึ ลทฺธาน โมทติ ติทิวงฺคโตติ.

บุรุษผู้ฆ่าโจรในเมือง ฟังคำเป็นสุภาษิตแล้ว ได้อนุโลมขันติ ไปสู่เทวโลกชั้นไตรทิพย์ ย่อมบันเทิงใจ.

สหสฺสมปิ เจ วาจา อนตฺถปทสญฺหิตา
เอกๆ อตฺถปทๆ เสยฺโย ยๆ สุตฺวา อุปสมฺมตีติ.

หากวาจาแม้ตั้งพัน ไม่ประกอบด้วยบทที่เป็นประโยชน์ไซร้, บทที่เป็นประโยชน์ บทเดียว ซึ่งบุคคลฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า.

๒. เรื่องพระทารุจีริยเถระ [๘๒]

สหสฺสมปิ เจ คาถา อนตฺถปทสญฺหิตา
เอกํ คาถาปทํ เสยฺโย ยํ สุตฺวา อุปสมฺมติ.

หากว่า คาถาแม้พันหนึ่ง ไม่ประกอบด้วยบทเป็นประโยชน์ [ไม่ประเสริฐ] : บทแห่งคาถาบทเดียว ซึ่งบุคคลฟังแล้ว สงบระงับได้ประเสริฐกว่า.

๓. เรื่องพระกุณฑลเกสีเถรี [๘๓]

อิเม สุวณฺณเกยูรา สพฺเพ เวฬุริยามยา,
สพฺพญฺจ คณฺห ภทฺทนฺเต มมํ ทาสิญฺจ สาวยาติ .

สายสร้อยทองคำเหล่านี้ ล้วนสำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์, ท่านผู้เจริญท่านจงถือเอาทั้งหมด และจงประกาศว่าดิฉันเป็นทาสี.

มา พาฬฺหํ ปริเทวสิ, ขิปฺปํ พนฺธาหิ ภณฺฑกํ,
น ตุยฺหํ ชีวิตํ อตฺถิ, สพฺพํ คณฺหามิ ภณฺฑกนฺติ.

หล่อนอย่าคร่ำครวญนักเลย, จงรีบห่อสิ่งของเข้าเถิด, ชีวิตของหล่อนไม่มีดอก, ฉันจะถือเอาสิ่งของทั้งหมด.

น โส สพฺเพสุ ฐาเนสุ ปุริโส โหติ ปณฺฑิโต,
อิตฺถีปิ ปณฺฑิตา โหติ ตตฺถ ตตฺถ วิจกฺขณาติ.

บุรุษนั่น เป็นบัณฑิตในที่ทุกสถาน ก็หาไม่,แม้สตรี ผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ ก็เป็นบัณฑิตได้ ในที่นั้น ๆ.

โย จ คาถาสตๆ ภาเส อนตฺถปทสญฺหิตา
เอกๆ ธมฺมปทๆ เสยฺโย ยๆ สุตฺวา อุปสมฺมติ.
โย สหสฺสๆ สหสฺเสน สงฺคาเม มานุเส ชิเน
เอกญฺจ เชยฺยมตฺตานๆ ส เว สงฺคามชุตฺตโม.

ก็ผู้ใด พึงกล่าวคาถาตั้งร้อย ซึ่งไม่ประกอบด้วยบทเป็นประโยชน์; บทแห่งธรรมบทเดียวที่บุคคล ฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า (การกล่าวคาถาตั้ง ๑๐๐ ของผู้นั้น). ผู้ใด พึงชนะมนุษย์ พันหนึ่งคูณด้วยพันหนึ่ง (คือ ๑ ล้าน) ในสงคราม ผู้นั้น หาชื่อว่า เป็นยอดแห่งชนผู้ชนะในสงครามไม่, ส่วนผู้ใดชนะตนคนเดียวได้, ผู้นั้นแล เป็นยอดแห่งผู้ชนะ ในสงคราม.

๔. เรื่องอนัตถปุจฉกพราหมณ์ [๘๔]

อุสฺสูรเสยฺยๆ อาลสฺยๆ จณฺฑิกฺกๆ ทีฆโสตฺติยๆ
เอกสฺสทฺธานคมนๆ ปรทารูปเสวนๆ
เอตๆ พฺราหฺมณ เสวสฺสุ, อนตฺถๆ เต ภวิสฺสตีติ.

การนอนจนตะวันขึ้น (นอนตื่นสาย) ความเกียจคร้าน ความดุร้าย การผัดวันประกันพรุ่ง การเดินทางไกลของคนคนเดียว การเข้าไปเสพภรรยาของผู้อื่น พราหมณ์ ท่านจงเสพกรรม ๖ อย่าง นี้เถิด, สิ่งมิใช่ประโยชน์ [ความฉิบหาย] จักมีแก่ท่าน.

อตฺตา หเว ชิตๆ เสยฺโย ยา จายๆ อิตรา ปชา
อตฺตทนฺตสฺส โปสสฺส นิจฺจๆ สญฺญตจาริโน

เนว เทโว น คนฺธพฺโพ น มาโร สห พฺรหฺมุนา
ชิตํ อปชิตํ กยิรา ตถารูปสฺส ชนฺตุโน.

ตนนั่นแล บุคคลชนะแล้ว ประเสริฐ, ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้ บุคคลชนะแล้ว ไม่ประเสริฐเลย,(เพราะ) เมื่อบุรุษฝึกตนแล้ว ประพฤติสำรวมเป็นนิตย์, เทวดา คนธรรพ์ มาร พร้อมทั้งพรหม พึงทำความชนะของสัตว์เห็นปานนั้น ให้กลับแพ้ไม่ได้เลย.

๕. เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ [๘๕]

มาเส มาเส สหสฺเสน โย ยเชถ สตํ สมํ
เอกญฺจ ภาวิตตฺตานํ มุหุตฺตมปิ ปูชเย
สา เยว ปูชนา เสยฺโย ยญฺเจ วสฺสสตํ หุตํ.

ผู้ใด พึงบูชาด้วยทรัพย์พันหนึ่งทุก ๆ เดือน สิ้น ๑๐๐ ปี, ส่วนการบูชานั้นนั่นแล ของผู้ที่พึงบูชาท่านผู้มีตนอบรมแล้วคนเดียวแม้ครู่หนึ่งประเสริฐกว่าการบูชาของผู้นั้น, การบูชา สิ้น ๑๐๐ ปี จะประเสริฐอะไรเล่า?

๖. เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ [๘๖]

โย จ วสฺสสตํ ชนฺตุ อคฺคึ ปริจเร วเน
เอกญฺจ ภาวิตตฺตานํ มุหุตฺตมปิ ปูชเย
สา เยว ปูชนา เสยฺโย ยญฺเจ วสฺสสตํ หุตํ.

ก็สัตว์ใด พึงบำเรอไฟในป่า ตั้ง ๑๐๐ ปี, ส่วนเขา พึงบูชาท่านผู้มีตนอบรมแล้วผู้เดียว แม้ครู่หนึ่ง, การบูชานั้นนั่นแลประเสริฐกว่า (การบูชา ตั้ง ๑๐๐ ปี ของสัตว์นั้น) การบูชา ๑๐๐ ปี จะประเสริฐอะไรเล่า?

๗. เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ [๘๗]

ยงฺกิญฺจิ ยิฏฺฐํ ว หุตํ ว โลเก สํวจฺฉรํ ยเชถ ปุญฺญเปกฺโข
สพฺพํปิ ตํ น จตุภาคเมติ อภิวาทนา อุชุคเตสุ เสยฺโย.

ผู้มุ่งบุญพึงบูชายัญ และทำบำบวงอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกตลอดปี, ทานนั้นแม้ทั้งหมดไม่ถึงส่วนที่ ๔, การอภิวาทในท่านผู้ดำเนินตรงประเสริฐสุด.

๘. เรื่องอายุวัฒนกุมาร [๘๘]

อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ.

ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ เจริญแก่บุคคลผู้กราบไหว้เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญเป็นนิตย์.

๙. เรื่องสังกิจจสามเณร [๘๙]

ตาโส เต นตฺถิ, น ภยํ, ภิยฺโย วณฺโณ ปสีทติ:
กสฺมา น ปริเทเวสิ เอวรูเป มหพฺภเยติ.

ความหวาดเสียวไม่มีแก่ท่าน, ความกลัวก็ไม่มี, วรรณะผ่องใสยิ่งนัก, เหตุไร ท่านจึงไม่คร่ำครวญ ในเพราะภัยใหญ่หลวงเห็นปานนี้เล่า?

นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ อนเปกฺขสฺส คามณิ,
อติกฺกนฺโต ภยํ สพฺพํ ขีณสโยชโน อิสิ,
ขีณา อสฺส ภวเนตฺติ, ทิฏฺฐา ธมฺมา ยถา ตถา,
นิพฺภยํ มรณํ โหติ ภารโวโรปนํ ยถาติ.

ท่านผู้เป็นนายบ้าน ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่ท่านผู้ไม่มีความห่วงใย, ท่านผู้แสวงหาคุณ สิ้นสัญโญชน์แล้ว ก้าวล่วงภัยทุกอย่างได้, ตัณหาอันนำไปสู่ภพของพระขีณาสพนั้นสิ้นแล้ว, ท่านเห็นธรรมแล้วตามเป็นจริงหรือโดยถ่องแท้, ความตาย [ของท่าน] หมดภัยดังลงภาระลงฉะนั้น.

โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุสฺสีโล อสมาหิโต
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย สีลวนฺตสฺส ฌายิโน.

ก็ผู้ใดทุศีล มีใจไม่ตั้งมั่น พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี, ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้มีศีล มีฌาน ประเสริฐกว่า (ความเป็นอยู่ของผู้นั้น).

๑๐. เรื่องพระขานุโกณฑัญญเถระ [๙๐]

โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุปฺปญฺโญ อสมาหิโต
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปญฺญวนฺตสฺส ฌายิโน.

ก็ผู้ใดมีปัญญาทราม มีใจไม่ตั้งมั่น พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี, ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้มีปัญญา มีฌาน ประเสริฐกว่า [ความเป็นอยู่ของผู้นั้น].

๑๑. เรื่องพระสัปปทาสเถระ [๙๑]

โย จ วสฺสสตํ ชีเว กุสีโต หีนวีริโย
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย วีริยํ อารภโต ทฬฺหํ.

ก็ผู้ใดเกียจคร้านมีความเพียรอันทราม พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของท่านผู้ปรารภความเพียรมั่น ประเสริฐกว่าชีวิตของผู้นั้น.

๑๒. เรื่องนางปฏาจารา [๙๒]

อุโภ ปุตฺตา กาลกตา, ปนฺเถ มยฺหํ ปตี มโต,
มาตา ปิตา จ ภาตา จ เอกจิตกมฺหิ ฑยฺหเรติ

บุตร ๒ คน ตายเสียแล้ว, สามีของเรา ก็ตายเสียที่ทางเปลี่ยว, มารดาบิดาและพี่ชายก็ถูกเผาบนเชิงตะกอนเดียวกัน.

จตูสุ สมุทฺเทสุ ชลํ ปริตฺตกํ,
ตโต พหุ๎ อสฺสุชลํ อนปฺปกํ
ทุกฺเขน ผุฏฺฐสฺส นรสฺส โสจโต;
กึการณา อมฺม ตุวํ ปมชฺชสีติ.

น้ำในสมุทรทั้ง ๔ มีประมาณน้อย, น้ำตาของคนผู้อันทุกข์ถูกต้องแล้ว เศร้าโศก ไม่ใช่น้อย มากกว่าน้ำในมหาสมุทรนั้น; เหตุไร เธอจึงประมาทอยู่เล่า? แม่น้อง.

น สนฺติ ปุตฺตา ตาณาย, น ปิตา, นปิ พนฺธวา,
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา;
เอตมตฺถวสं ญตฺวา ปณฺฑิโต สีลสංวุโต
นิพฺพานคมนं มคฺคं ขิปฺปเมว วิโสธเยติ.

บุตรทั้งหลาย ไม่มีเพื่อต้านทาน, บิดาก็ไม่มี ถึงพวกพ้องก็ไม่มี, เมื่อบุคคลถูกความตาย ครอบงำแล้ว ความต้านทานในญาติทั้งหลายย่อมไม่มี; บัณฑิตทราบอำนาจประโยชน์นั้นแล้ว สำรวมในศีล พึงชำระทางไปพระนิพพานโดยเร็วทีเดียว.

โย จ วสฺสสตं ชีเว อปสฺสं อุทยพฺพยं
เอกาหं ชีวิตं เสยฺโย ปสฺสโต อุทยพฺพยं.

ก็ผู้ใด ไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมอยู่ พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของผู้เห็นความเกิดและความเสื่อม ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ของผู้นั้น.

๑๓. เรื่องนางกิสาโคตมี [๙๓]

ตं ปุตฺตปสุสมฺมตฺตं พฺยาสตฺตมนสं นรं
สุตฺตं คามं มโหโฆว มจฺจุ อาทาย คจฺฉตีติ.

มฤตยู ย่อมพาชนผู้มัวเมาในบุตรและสัตว์ของเลี้ยง ผู้มีใจซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไป ดุจห้วงน้ำใหญ่ พัดชาวบ้านผู้หลับไหลไปฉะนั้น.

โย จ วสฺสสตๆ ชีเว อปสฺสๆ อมตๆ ปทๆ
เอกาหๆ ชีวิตๆ เสยฺโย ปสฺสโต อมตๆ ปทๆ.

ก็ผู้ใด ไม่เห็นบทอันไม่ตาย พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของผู้เห็นบทอันไม่ตาย ประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่ของผู้นั้น.

๑๔. เรื่องพระพหุปุตติกาเถรี [๙๔]

โย จ วสฺสสตๆ ชีเว อปสฺสๆ ธมฺมมุตฺตมๆ
เอกาหๆ ชีวิตๆ เสยฺโย ปสฺสโต ธมฺมมุตฺตมๆ.

ก็ผู้ใด ไม่เห็นธรรมอันยอดเยี่ยม พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้เห็นธรรมอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่ของผู้นั้น.